

OVID DENSUSIANU

157405
Sufletul latin și
literatura nouă

Donația N. DENSUȘIANU

CASA ȘCOALELOR
BIBLIOTECA PEDAGOGICĂ

No 21894

BUCUREȘTI

Editura «CASEI ȘCOALELOR»

1922

Donația N. ZAHARIA

CASA ȘCOALELOR

BIBLIOTECA PEDAGOGICA

№ 21894

In 1905-1906 țineam la Facultatea de litere primele lecțiuni de literatură francesă contemporană, ocupîndu-mă în special de poeți al căror nume nu era de loc cunoscut la noi, ca H. de Régnier, E. Verhaeren, P. Fort, Fr. Vielé-Griffin, St. Merrill, Ch. van Lerberghe ș. a. Era un curs care pleca, de o parte, din credința că în calitate de Latini nu se poate să rămînem streini de ce se produce în țările surori, iar, de alta, din aceea că la Universitate studiul literaturilor nu trebuie să se mărginească numai la trecut, ci să țină samă și de ceea ce este al vremii în care trăim. Temeiurile acestei convingeri le-am arătat mai tîrziu în broșura Istoria literară în învățămîntul universitar, care dacă nici la noi, nici în streinătate — pentru că și streini s'au ocupat de ea (v. Revue critique, LXXII (1911), 337, 440, — nu a fost înțeleasă, aceasta nu a schimbat părerile mele asupra orientării literare care trebuie dată tinerimei.

Cursul din 1905-1906, întîmpinat cu unele murmure, din care un ecou se poate vedea în Sămănătorul, IV (1905), 540, a fost urmat de altele asupra literaturilor romanice contemporane și în 1914-1916 m'am gîndit să presint într'un curs nou sinteza celor dinainte, pentru ca să se vadă ce s'a realizat, ce s'a adus ca valori positive, în literatură de scriitorii ultimelor decenii.

Volumele pe care le tipăresc acum—vin și ele tîrziu, pentru că în greutățile de tipar dela noi de atîția ani încoace abia acum mi s'a dat posibilitatea să le public—cuprind acest curs ținut acum opt ani. Dacă mai ales în partea dela început unele observațiuni, unele insistențe, vor părea că nu mai sînt de actualitate, cred totuși că de fapt ele nu rămîn prea departe de impresii de azi, nu se referă la ceva trecut, și aceasta m'a determinat să le păstrez, cu atît mai mult cu cît am ținut să redau lecțiunile mele fără schimbări de fond. În special pasajele unde sînt schițate conflictele dintre cultura latină și cea germană, așa cum ele s'au accentuat în 1914, nu rămîn fără interes de actualitate cît timp și astăzi în cărți ori reviste se continuă să se discute pe această temă și sub ochii noștri vedem lumea intelectuală împărțită în două tabere. E

destul să amintesc că de curînd A. Gide într'un articol, Les rapports intellectuels entre la France et l'Allemagne, apărut în La nouvelle revue française (1 nov. 1921, pag. 513), a venit să atingă din nou această chestiune și părerile sale au provocat polemici (o parte din ele pot fi urmărite în aceeași revistă, 1 febr. 1922, pag. 238, 252), din care se vede că discuțiile în acest sens sînt, cum e firesc, departe de a fi încheiate și vor fi încă des reluate.

Ceea ce am căutat în primul rînd să reiasă din paginile care urmează e însemnătatea pe care a avut-o simbolismul în regenerarea literaturii după 1880, cum și caracterul lui eminentemente latin, cu toate că de multe ori a fost privit altfel. Celelalte curente care, sub o formă sau alta, au încercat ori încearcă să se impună cu titluri de noutate, au găsit și ele un loc în expunerea pe care o dau, cînd ele puteau fi luate în samă, dar din alăturarea lor la curentul simbolist, așa cum am făcut-o de mai multe ori, cred că se va vedea cum ele derivă din acesta, chiar atunci cînd nu au fost prezentate astfel, cînd teoreticianii lor au ținut să reclame pentru ele independență de-săvîrșită față de mișcarea literară care a adus cele mai categorice inovațiuni, deși, la

rîndul ei, nu a făcut decît să continue o tradiție care în timpul mai nou leagă numele unui Laforgue de acela al lui Baudelaire și, mai departe, ne duce pînă la poezia trubadurilor.

Pentru dreapta aprețiere a simbolismului și pentru ca să apară în cadrul lui ade-vărat, am ținut iarăși să pun în lumină valoarea lui ca orientare sufletească pe care a adus-o, ca sugestiuni pe care le-a dat pentru o viziune superioară despre viață, pentru un idealism însuflețit de concepții moderne. Dacă simbolismul a însemnat înainte de toate o revoluțiune estetică, el are o semnificație și din punct de vedere general sufletesc, prin ceea ce cuprinde în el ca îndemn de revisuire a gîndurilor și sentimentelor noastre. Plecînd dela scriitori care arată o sensibilitate evoluată, cu subtile și bogate nuanțări, concepția simbolistă vine să spună că sufletele trăesc în cea mai mare parte sub stăpîniri întîrziate, cu impresii de arhaism, sub înrîuriri care le întunecă, le fac refractare înțelesurilor nouă, chemărilor vieței de azi, și în felul acesta ele le stimulează spre desrobiri, spre înlăturări de convențiuni, de superstiții, le deschide perspective de viață înnoită și înălțată. Rolul acesta al simbolismului nu a fost destul

recunoscut pînă acum și, de altă parte, se poate spune că nu și-a arătat încă deplin înrîurirea, dar tocmai de aceea e de așteptat ca de acum încinte să se resimtă mai bine acțiunea lui asupra spiritelor, pentru ca prin ea să se afirme tot ce caracterizează sensibilitatea modernă. Revoluțiunile estetice, literare, au totdeauna repercusiuni intense în suflete, schimbă concepțiile despre viață, atitudinile în fața ei, și aceste repercusiuni nu se efectuează cu toată puterea lor în două, trei decenii, ci într'un șir lung de ani, pînă ce schimbări nouă vin să le lase în umbră. Așa s'a întîmplat cu mișcarea romantică, și nu avem motiv să credem altfel despre cea simbolistă.

După aceste lămuriri liminare, cred că volumele pe care le tipăresc nu vor părea lipsite de interes și cetitorii care vor avea curiozitatea să le urmărească vor găsi în ele păreri, caracterisări, ale literaturii nouă care le vor putea servi ca orientare. La tipărirea lor am fost mai ales îndemnat de cuvintele des repetate, ca o muștrare, în discuțiile literare că nu s'a scris mai mult la noi despre simbolism, pentru ca să-și poată face o părere asupra lui cei neinițiați. Cu toate acestea indicații suficiente puteau găsi «neinițiații» în acea privire generală asu-

pra poesiei nouă pe care am publicat-o în Conferențele „Vieței Nouă“, cum și în studiul D-lui Pompiliu Păltănea, „Adevăr și legendă“, apărut în Vieța Nouă, X, XI. Ce am spus altădată se completează acum cu această cercetare mai amănunțită a literaturii contemporane și, ca încheiere, în ultimul volum voi căuta să presint mișcorea literară așa cum se arată după război, pentru ca astfel expunerea mea începută acum aproape zece ani să meargă pînă în timpul cel mai nou.

LITERATURA ȘI CONFLICTELE DE RASĂ ÎN URMA RĂZBOIULUI

Din aceeași convingere pe care am exprimat-o și altădată, că un curs universitar nu trebuie să se închidă într'o pedantă ori disprețuitoare isolare de lumea în care trăim, de viața intelectuală ce se desfășură împrejurul nostru, voi lăsa și de data aceasta un loc în lecțiunile mele literaturii nouă a popoarelor romanice.

În anii trecuți am studiat poezia franceză, italiană și spaniolă de după 1880; de rîndul acesta voi duce mai departe această serie de expuneri, căutînd să presint mișcarea literară din lumea romanică într'un cadru mai larg, cu multiplele ei forme de manifestare și în ceea ce mi se pare că reiese mai caracteristic din cuprinsul ei întreg, fie pentru a o judeca așa cum se înfățișează azi, fie pentru a întrevădea — pe cît e cu putință — ce îndru-

mare va lua de acum înainte. După ce am urmărit—mai mult izolat și cu privire la posesie—evoluțiunea literară a celor din următoarele decenii în Franța, Italia și Spania, cred că se impune să o cercetăm în legăturile ei mai strânse, în lumina ideilor generale care stăpînesc literatura de azi, pentru ca astfel să înțelegem ce a adus pretutindeni nou sufletul latin în preocupările literare, care e valoarea integrală a realizărilor lui. Voi încerca să dau, cu alte cuvinte, o sintesă a sufletului latin așa cum se arată azi în literatură.

Pe lângă importanța pe care o are pentru noi—ca înrudiți sufletește cu aceia a căror literatură o vom cerceta—, prezentarea într-o asemenea sintesă a producțiunii literare din Apus ne poate interesa și din alt punct de vedere. Mai mult ca oricînd gîndul nostru trebuie să meargă spre actualitate. Prefaceri adînci ne-au adus zilele din urmă, prefaceri ce vor avea repercusiuni puternice în viața intelectuală, și în fața lor o mare întrebare se pune: ce va fi mîine—ce va birui din frământările de acum? Sufletul latin e azi în luptă cu cel german; se găsesc față în față două lumi pe care le credeam înfrățite în aceea seninătate ce pune hotar patimilor, neînțelegerilor. Ce se va alege din această luptă? Care va fi fisionomia culturai viitoare? Ener-

gia căruia din cele două elemente învrăjbite se va accentua mai mult în sufletul european?

Ceea ce a venit dela început ca o surprindere în lupta ce se dă e că ea a întunecat și ce ni se părea că nu mai poate fi atins de porniri exclusiviste, de izbucniri dușmănoase. În literatură, în artă, în știință, pretutindeni răsună glasul pasiunilor aprinse, pretutindeni se judecă *ab irato*—asistăm la un adevărat război intelectual. Nici acum patruzeci de ani, la 1870, când ura ridicase unul împotriva altuia două din popoarele îndușmănite și acum, nu s'a petrecut în lumea intelectuală ce vedem astăzi. După lupta dela Fröschwiller, Renan, adresându-se savantului german Strauss, îl întâmpina cu cuvintele «cher, illustre maître» și nu i se părea un anacronism să spună: „laissons ces fanatismes étroits aux régions inférieures de l'opinion“¹. Azi, scriitorii, artiștii, savanții din cele două tabere își trimit disprețul, proclamă drepturile exclusivismului, își declară război — lumea intelectuală pare și ea despărțită prin tranșee. Și cu toate acestea cât s'a ridicat în slavă solidaritatea inspirată dintr'un ideal suprem de cultură, câte visuri au legănat gândurile noastre, ce viitor înseninat ni se făgăduia din toate părțile—

1. *La réforme intellectuelle et morale*, 1884, 206

nu de mult Paul Adam ¹ întrezăria înălțarea unui oraș care să fie simbolul acestei solidarități — „ville de l'Esprit, foyer commun des sciences, maison des élites“ —, în care gânditori din toată țările să se înfrățească, să lucreze alături pentru afirmarea cuceririlor mărețe ale culturii moderne. Ce departe sîntem de aceste visuri, ce repede s'a stins ecoul atîtor glasuri — aripile negre ale înverșunării au împrăștiat înfiorare și în templele Gîndirei.

Dacă deschidem o revistă, un ziar, pretutindeni găsim răsunetul pasiunilor ce clocotesc în milioane de suflete și au turburat liniștea intelectuală, ridicînd într'o clipă ziduri de învrăjbire, de izolare. În Franța, cultura germană e judecată cu cuvintele cele mai aspre, rechisitorii peste rechisitorii se îngrămădesc împotriva ei și pentru a nu mai primi nimic din ea, cum s'a întîmplat în anii din urmă, pentru a alunga ceea ce la unii devenise chiar o obsesiune, un cult exagerat, e denunțată ca primejdioasă ori incompatibilă cu geniul frances. De curînd Gabriel Hanotaux scria în *Le Figaro* (21 octobre, 1914) :

Le premier effet de cette guerre de salut, de cette croisade où la France s'est engagée à l'appel de l'idéal, sera de libérer la civilisation de l'oppression intellectuelle alle

1. *La cité future*, în *La vie des lettres*, II, 165.

LITERATURA ȘI CONFLICTELE DE RASA

mande, de restaurer le génie européen en le remettant dans son axe..

La France est à la tête et à l'avant-garde de cette forme nouvelle de la culture mondiale, que l'on sent naître dans ces longs mois de gestation douloureuse. Quelles belles initiatives — dans les lettres, dans l'art, dans la philosophie dans la religion — fait prévoir déjà ce *risorgimento* !

Același sentiment îl exprima un alt membru al Academiei franceze, Alfred Capus (*Le Figaro*, 10, 18, octobree, 1914):

Toute cette culture allemande, dont je ne nie pas d'ailleurs la place dans la civilisation moderne, est désormais séparée de nous comme par un cataclysme géologique. Avant de longues années, elle ne se mêlera plus à la nôtre, qu'elle avait commencé d'assimiler et de corrompre...

Nous saurons chasser l'envahisseur aussi bien de notre sol que de notre esprit.

La aceste declarațiuni de înlăturare a tot ce e german, ce ar părea numai umbra unei înrîuriri de dincolo de Rin, au venit să se asocieze și artiști. Am văzut astfel pe Saint-Saëns ridicându-se, într'un articol din *L'Echo de Paris*, împotriva „wagneromaniei“ și întrebînd pe compatrioții săi: „cum se pot găsi Francesi care să ceară musica aceluia care a scris *O capitulație*?“. Din Franța curentul anti-german s'a întins și în Italia, de unde ziarele ne-au adus știrea că directorii *Scalei* din Milan și lui *San-Carlo* din Neapole, împărtășind aceleași sentimente ca și Saint-Saëns,

au hotărît să excludă din program operele lui Wagner.

Ostracism, deci, pe toată linia împotriva literaturii, artei și științei germane. E o atitudine ce poate să surprindă, dar nu e greu s'o înțelegem. Războiul de acum și-a întins puterea distrugătoare așa de departe, a venit să sdruncine atâtea credințe, să răscolească atâtea resentimente, încît nu e de mirare dacă a adus o perturbare chiar acolo unde altădată se păstrase oarecare calm. Printr'un proces psihic firesc atâtea sentimente s'au asociat de ceea ce au adus evenimentele din urmă încît nu e cu putință să fie înlăturate — din ele pleacă judecățile, ele dictează. De aceea chiar cînd unii, în Franța, vorbind de cultura germană, nu-i contestă valoarea, găsesc totuși îndreptățit să afirme că pentru multă vreme nu va fi posibilă o apropiere între ea și cea franceză. Cînd anumite lucruri ajung să deștepte în noi simțăminte neliniștitoare, amintiri întunecate, oricît ne-ar fi atras altădată, căutăm să le îndepărtăm din minte. Ca niște peisaje ce au farmecul lor, dar de care privirile fug pentru că ne turbură prin unele drame ce ne evocă, așa ne apare acum — spune Alfred Capus — cultura germană :

Il peut y avoir de beaux paysages qui nous rappellent des désastres de notre vie, des séparations, des deuils. Oui,

ils sont beaux, et pourtant nous en avons horreur ; nous ne les visiterions plus sans frémir. Hélas ! il y a aussi des noms allemands qui, si hauts qu'ils soient dans la philosophie, dans la science, dans l'art, remueront longtemps en nous des ferments de vengeance et de colère. Nous sommes là dans les profondeurs mystérieuses de la conscience, aux sources de l'instinct où se forme l'idée de patrie. Et à ces profondeurs, la rhétorique et le sophisme ne pénètrent pas.

Nu trebuie să uităm că războiul de azi nu este ca atâtea războaie din trecut — mai mult de cuceriri teritoriale (acestea sînt pe al doilea plan de data asta și vor răsplăti așa de puțin pe învingători pentru jertfele pe care le fac). E, de o parte și de alta, o concepție deosebită de cultură ce-și caută afirmarea, se găsec în conflict două suflete în care ne concentrează și forțe mari ale trecutului și aspirații impetuoase spre realizări ce par un imperativ categoric. De aceea să nu ne pară curios dacă războiul a turburat așa de adînc și raporturile culturale între țările în luptă.

Ce am constatat în Franța regăsim în Germania. Și acolo ostilități, represalii, pornite din cercurile intelectualilor. Cineva spunea curînd după începerea războiului că... din comunicatele statului-major se poate prevedea cum va fi literatura germană de mîne („schon jetzt hat dieser Krieg mit den Berichten des Generalstabs eine Literatur geschaffen“). Ce

va distinge această literatură va fi—s'a zis—emanciparea ei de înrîuririle streine, de aceea „Auslanddienerei“ care luase proporții îngrijitoare în anii din urmă, înnăbușind libera manifestare a geniului german. Ca mai primejdioasă decît toate a fost denunțată, firește, înrîurirea francesă și unii au descoperit urmele ei chiar în stilul scriitorilor mai noi; un colaborator la *Literarisches Centralblatt* (*Beilage: Die schöne Literatur*, 26 sept. 1914) făcînd această constatare găsia că de aici provine acea „artistische Kälte“ ce se vede în prosa unor autori moderni — deci dacă prozatorii germani au ajuns, sub influența francesă, să scrie mai artistic decît predecesorii lor, care nu s'au distins prin așa ceva, ar fi un mare păcat — și adăuga cu convingere că războiul va trebui să aibă printre alte urmări binefăcătoare și... îndreptarea stilului german¹. Intîlnim, e adevărat, prin revistele și ziarele germane, și păreri mai moderate, cu concesiuni făcute înrîuririlor literare streine, cînd ele pot fi folositoare — chiar colaboratorul revistei din Leipzig recunoaște că

1. „Besonders der französische Stil hat unsere moderne deutsche Literatur verhängnissvoll stark beeinflusst...

Möge dieser Krieg nachhaltiger als der von 70 dazu verhelfen, dass wir uns nicht mehr kritiklos an das Ausland verlieren“.

nu trebuie să se ajungă la o boicotare sistematică a tot ce e strein („Ein Boykott ausländischer Literaturen... wäre ein Unding“), iar Ludovig Fulda, într'un articol din *Berliner Tageblatt* (1914 n-rul, 447), observă că, cu toată mînia sfîntă („der heilige Zorn“) din care a pornit războiul, se impune să se judece cu oarecare cumpătare („Besonnenheit“) în chestiuni de literatură, să nu se condamne tot ce vine din streinătate; dar asemenea păreri se aud mai rar, pentru că în Germania precumpănește spiritul de exclusivism și, astfel cum e alimentat, nu e de așteptat să dispară așa curînd.

În felul acesta stau față în față cele două lumi intelectuale pe care unii credeau că le vor putea apropia definitiv. Cu vremea se va atenua, de sigur, ceea ce vedem astăzi ajuns la atîta tensiune; ura, răsfrînsă și în relațiile culturale, va pierde din îndîrjirea ei, și poate mai curînd decît se gîndesc unii — procesele psihice sînt așa de repezi în sufletele moderne —, dar generația de azi, în mod fatal, va fi stăpînită de sentimentele care s'au manifestat acum și literatura se va resimți pentru cîtva timp de ceea ce a adus marea sguđuire politică.

Cînd evenimentele politice au avut și altădată ecou în literatură — putem oare înțelege

Renașterea francesă fără expedițiile armatelor lui Carol al VIII-lea și Ludovic al XII-lea dincolo de Alpi, și mișcarea romantică nu are unele legături cu prefacerile întâmplute după 1789? — ar fi o abatere dela mersul firesc al lucrurilor, ceva împotriva a tot ce ne învață istoria, dacă lupta uriașe dintre două lumi la care asistăm nu ar avea urmări — poate mai adânci decît bănuim — și asupra literaturii. Clipa pe care o trăim acum — cu atâtea tragedii și atâtea vestiri de lumină pentru ce va fi mîine — e dintre acelea care desparte, dar și apropie sufletele. Infrățirea ce leagă politicește Franța de Rusia și Anglia își va răsfrînge efectele ei și în viața literară. Raporturi intelectuale mai numeroase se vor sta-tornici de acum înainte între ele, înrîuriri reciproce vor aduce elemente nouă, sau vor întări pe cele de pînă acum în producțiunea literară a acestor țări. Sufletul latin — în expresiunea lui cea mai înaltă, a culturei francese — se va apropia mai mult de cel slav, îi va transmite cîteva din însușirile lui, sau va înlesni manifestarea sub forme nouă a calităților proprii acestuia. Se știe ce influență puternică a avut cultura francesă asupra celei rusești acum o sută de ani. În timpul din urmă tot influența francesă — și în parte cea engleză — a deșteptat în mediul intelectual din Rusia imbolduri nouă, a îndreptat energiile

spre ceea ce trebuie să fie chemarea vremii de azi. În literatură, și mai ales în poezie, din Franța a pornit în Rusia îndemnul spre o renaștere, și unul din cei mai de seamă reprezentanți ai ei, V. Brusov, arăta de curînd astfel¹ ce datoresc scriitorii ruși contemporani celor franceși :

A partir de 1880 on constate, dans la poésie russe, une profonde décadence...

La renaissance eut lieu vers 1890. Le lyrisme russe en est redevable en partie à l'étude approfondie de la poésie moderne des peuples d'Occident, principalement de l'Angleterre et de la France. En prenant connaissance de la poésie des préraphaélites anglais et des premiers symbolistes français, les jeunes poètes russes s'efforcèrent d'implanter chez eux les découvertes de ceux-ci dans le domaine de l'idée et du vers, et de les acclimater à leur littérature. En s'attaquant avec ardeur à telles questions que leurs devanciers n'avaient jamais osé effleurer en vers, ils s'efforcèrent d'élargir le cercle des sujets propres à la poésie, de resserrer et d'affiner le vers russe, de façon à le rendre susceptible de revêtir les sensations les plus complexes et es plus délicates.

Imprejurările actuale vor ajuta mai mult această apropiere intelectuală între Rusia și Franța, vor însemna un moment hotărîtor în evoluția literaturii rusești prin ceea ce vor adăuga la orientarea de pînă acum.

1. În prefața volumului lui J. Chuzewille, *Anthologie des poètes russes*, 1914, 10-11.

Firește, și literatura francesă va primi înrîuri din cea rusească. Ce vor fi acestea nu putem prevedea, întru cît ele atîrnă de îndrumarea viitoare a literaturii rusești, de ceea ce ea va realiza ca să poată avea o acțiune rodnică dincolo de hotarele ei. Dacă ne gîndim însă că un anumit misticism este caracteristica sufletului și literaturii rusești, e de presupus că în literatura francesă se va transmite ceva din el, adaptîndu-se la însușirile proprii spiritului frances. Cînd acum cîteva decenii M. de Vogüé căuta să facă mai bine cunoscută în Franța literatura rusească, își exprima astfel părerea despre ce i se părea că-și vor putea însuși compatrioții săi dela scriitorii din Rusia: „j'ai la conviction que l'influence des grands écrivains russes sera salubre pour notre art épuisé, elle l'aidera à reprendre du vol, à mieux observer le réel, tout en regardant plus loin, et surtout à trouver de l'émotion”¹. Era o părere ce nu cuprindea prevederi întocmai bine inspirate, pentru că în alt sens și mai puțin de cum se aștepta avea să influențeze literatura rusească asupra celei francese; cînd de Vogüé scria aceste rînduri nu se putea spune că simțul de observare a realității nu

1. *Le roman russe*, LIII

era destul de bine dezvoltat la scriitorii francezi — era tocmai în epoca de înflorire a naturalismului — și, de altă parte, era o exagerare să se afirme că arta franceză ajunsese „epuizată“ și numai prin contact cu ideile din Rusia avea să se regenereze. Astăzi — când literatura franceză și cea rusească urmează alte drumuri — cu atît mai puțin ne putem gîndi la o înrîurire de felul celei pe care o întrezăria de Vogüé. Posibilitatea unei răsfrîngerii de misticism rusesc spre literatura franceză e singura, cum spuneam, pe care o putem presuma, cu atît mai mult cu cît literatura nouă franceză — mistică și ea în unele privințe — e pregătită pentru o asemenea infiltrațiune ce ar veni să potențeze inclinațiuni existente sau să deștepte ceva nou în sensibilitatea scriitorilor.

Schimburi mai dese intelectuale se vor produce, de sigur, și între Franța și Anglia. Dacă un scriitor ca Meredith avea un adevărat cult pentru literatura franceză, dacă generațiunea mai nouă scrie sub influența poezilor ori romancierilor francezi, nu se poate spune că în Anglia înrîurirea franceză a dat pînă acum toate roadele ei. Mai ales în poezie, prin impulsul mișcării din Franța, scriitorii tineri e de așteptat să primească sugestii noi, să realizeze opere prin care să se afirme cu mai

multă vigoare concepțiile literare ce au rupt cu trecutul. Și, la rîndul lor, scriitorii francesi vor putea găsi în literatura englesă unele elemente de asimilat — creațiunile dramatice ale lui Yeats sau Synge sînt dintre acelea care pot aduce schimbări în teatrul frances, prea ținut în loc de rutină și diletantism.

Pe de o parte apropieri, pe de altă parte izolări, acestea vor fi, prin urmare, efectele împrejurărilor de azi, care-și impun puterea și în sferele intelectuale. Și privind conflictul dintre cultura francesă și cea germană, ne întrebăm: cine va pierde mai mult — cui va fi mai păgubitoare izolarea ce se proclamă de o parte și de alta? Nu este, cred, un paradox să spunem să pierderea va fi mai mare de partea Germanilor. Dela 1880 încoace Germania este tributară Franței în ce privește literatura. Și mișcarea naturalistă și cea simbolistă au pornit acolo din principiile literare formulate în Franța, după cum în artă pictorii germani au urmat calea deschisă de impresionistii francesi. Nu trebuie să uităm, de altă parte, că atît naturalismul, cît și simbolismul

1. Chiar în Italia, așa de rămasă în urmă în cunoașterea literaturii nouă din streinătate, vedem încercări de a se deștepta interesul pentru literatura englesă; o traducere din operele lui Yeats a publicat de curînd C. Linati, *Tragedie irlandesi di W. B. Yeats*, Milan, 1914.

și-au găsit în Franța expresiunea cea mai înaltă, au culminat în opere mai semnificative, de o mai mare amploare, decît în Germania — cine vrea să-și facă o idee deplină de ce înseamnă naturalismul ori simbolismul trebuie să-și arunce privirile mai curînd spre Franța decît spre Germania. Literatura nouă datorește deci mai mult sufletului latin, frances, decît celui german.

Fără îndoială că simbolismul — ca să ne referim la curentul cel mai recent și cel mai fecund — cuprinde în el unele infiltrațiuni streine. Pe vremea cînd încep să se impună atențiunii publicului, unii, din nepricepere sau prevenire pătimase împotriva lui, mergeau pînă să spue că ar fi în totul ceva exotic, strein de spiritul frances. Catulle Mendès, în tovărășia celor care duceau campania de denigrare a mișcării nouă, voind să răspundă ironic unei cetitoare — imagine — din Japonia, scria, și nu așa de mult, aceste rînduri în *Le Figaro* (13 iulie, 1902): „vous demandez par qui fut inventé, en France, le „vers libre“ dont on parle encore, quelquefois, un peu, au Japon. „Inventé“ c'est beaucoup dire. „Importé“ serait plus exact; et nous le devons surtout à l'Allemagne“. Ce credea Mendès cu privire la tehnica simboiștilor era părerea lui despre toate principiile acestora, și ca el gin-

diau mulți, exagerînd ce singuri adepții școalei nouă nu au contestat de altfel niciodată. Simboliștii au recunoscut într'adevăr că au fost influențați de unele idei venite din Germania și din Anglia. Teoriile estetice ale lui Wagner și ale prerafaeliților, opera lui Nietzsche¹ și aceea, mai depărtată, a lui Novalis,² au dat simboliștilor unele indicațiuni, au adăugat ceva la ideile ce au format crezul lor, dar nu se poate vorbi de o puternică înrîurire — și propriu zis literară — germană asupra noului curent din Franța. Cînd istoricii literari ca H. Morf numesc simbolismul frances o „kosmopolitische (germanische) Krisis der französischen Lyrik³“ e o prea vădită concesiune de partea celor care țin să explice poezia nouă francesă prin transmisiuni din literatura germană. De altfel e și o contrazicere în această afirmare a lui Morf, pentru că, vorbind de Verlaine, îl numește inițiator al simbolismu-

1. Influența lui Nietzsche nu trebuie totuși exagerată, pentru că a venit după ce simboliștii își fixase cele mai multe din convingeri și dăduse opere de categorică afirmare a lor (cf. A. Gide, *Prétextes*, 162 și urm.).

2. Despre înrîurirea acestuia, v. Tancred de Visan, *L'attitude du lyrisme contemporain*, 397 și urm., dar autorul îi atribuie prea mult.

3. *Die romanischen Literaturen und Sprachen*, Berlin și Leipzig, 377 (în culegerea *Die Kultur der Gegenwart*),

lui— „Bahnbrecher des Symbolismus“ —, ceea ce nu concordă cu părerea exprimată mai înainte asupra simbolismului; Verlaine a scris de parte da înrîurirea germană — nu vorbia chiar cu dispreț de tot ce i se părea „allemandisme ?¹“ — și ca atare nu putea fi inițiatorul unei mișcări poetice ce ar avea legături strînse cu literatura germană.

Contactului cu streinătatea, în special cu Germania, simbolistii îi datoresc de fapt numai cîteva idei de aplicare indirectă, ceva din atmosfera intelectuală generală ce stăpînia pe la 1880².

Comparînd simbolismul cu romantismul frances din punct de vedere al înrîuririi germane, istoricul literar imparțial nu se poate să nu găsească o mare diferență între ele : înrîurirea aceasta — și strict literară — a fost destul de intensă în perioada romantică, pe cînd în epoca mai nouă, cînd și-a luat naștere simbolismul, nu se poate vorbi de ea în aceeași măsură. Simbolismul e în primul rînd o ma-

1. J. Huret, *Enquête sur l'évolution littéraire*, 67.

2. La aceeași constatare ajungea R. de Souza în apretierea generală pe care o da acum cîțiva ani asupra mișcării simboliste, *Où nous en sommes*, 105 : „les symbolistes n'ont cherché qu'une atmosphère dans les influences de Wagner et des préraphaélites, seules dominantes, et que plusieurs, la plupart même, subirent de fort loin“.

nifestare a geniului frances, așa cum a evoluat în cele din urmă decenii, și prin acțiunea sa binefăcătoare asupra literaturilor streine apare ca o nouă afirmare a puterii de viață, a bogățiilor artistice ale sufletului frances. De aceea cu multă dreptate Vielé-Griffin putea spune într'o conferență ținută la Théâtre du Vieux-Colombier; „à l'opposé du romantisme né au contact de l'étranger, et dont l'action extérieure fut presque nulle, le symbolisme a fait rayonner l'influence française, parce qu'il s'appuyait sur le sol même et sur les traditions populaires¹“.

Si cînd literatura francesă a putut însemna o nouă perioadă de înflorire, o nouă cucerire asupra spiritului european, mai poate fi îngăduit să se vorbească de acea „decadență“ pe care unii ne-au repetat-o, ani de-a-rîndul, ca o compătimire pentru agonia literaturii și întregii culturi din Franța?

1. *Mercur de France*, 16 februar, 1914, 681.

CUM TREBUE PRIVITĂ LITERATURA ULTIMELOR DECENII

O părere la care se opresc mulți e că literatura actuală ar fi desorientată, lipsită de unitate, enervată de agitațiuni sterile, că, într'un cuvînt, epoca în care ne aflăm ar fi departe de a se asemena cu acelea în care a strălucit un ideal literar, răsărit din aspirații armonisate, din toate comorile sufletești, toate izvoarele de viață ale vremii. Părerea aceasta se schimbă cîteodată într'o descurajare contagioasă și face pe unii să nu creadă în putința unei îndreptări apropiate, iar alții înlesnește și celor închiși între hotarele indiferentismului și celor disprețuitori de orice noutate să găsească o motivare a atitudinii lor. Și e curios că întîlnim des această condamnare în bloc a literaturii nouă chiar acolo unde în timpul din urmă și refractari de altădată au ajuns la convingerea că de

treizeci de ani încoace nu s'a scris de prisos, că opere remarcabile au venit să-și ia locul în șirul celor de care istoria literară va trebui să țină samă.

Aprețieri pesimiste asupra literaturii ultimelor decenii sîntem surprinși să le vedem mai ales pornind din Franța. O activitate literară din cele mai fecunde s'a desfășurat acolo după 1880, o legiune întreagă de scriitori s'a impus atențiunii, principii nouă și-au afirmat puterea, o sănătoasă orientare și-a făcut drum tot mai larg, și cu toate acestea se aud mereu glasuri de nemulțumiți, de sceptici. „Nu știm unde mergem, ne copleșește anarhia, ne sbatem într'o babilonie de curente literare” — aceasta e ieremiada pe care o cetești fie în pagini de reviste, fie în volume de critică, și dacă aceste tînguiri ar pleca dela scriitorii bătrîni — deprinși să vadă mai întunecat —, nu ar avea nimic neobișnuit, dar se întîmplă să le vedem venind și din șirurile celor mai tineri.

Să nu ne ducem prea mult în urmă ca să găsim cuvinte de descurajare asupra stărei de acum a literelor în Franța. Să deschidem cartea pe care a tipărit-o în 1913 Gaston Riou¹ pentru a înfățișa cîteva din aspectele

¹ *Aux écoutes de la France qui vient.*

vieții intelectuale franceze — în capitolul a.
supra literaturii cetim :

Que la maison des lettres soit aujourd'hui une façon de Babel, cela est trop évident.

Nos écrivains forment une foule, non un peuple. Aucun grand courant, aucune vague de fond n'est venue les soulever. On voit bien, ici et là, un petit groupe, une coterie. Mais, dans l'ensemble, c'est un pullulement d'individus affairés, fébriles, et seuls.

Questionnez-les. L'un a le culte du grand siècle, l'autre de Rabelais, l'autre des temps helléniques, l'autre du moyen âge. Celui-ci continue le réalisme ; celui-là renouvelle le romantisme ; un troisième veut „décanner le symbolisme”. Un autre fait „une savoureuse mixture de tous les ingrédients à la mode”. Bref, c'est l'anarchie, le chaos (257).

Gaston Riou nu e tocmai dintre aceia care nu văd nici o vestire de lumină în întunecimea literară de azi ; printre scriitorii dînsul distinge pe vre-o doi care i se par că aduc ceva nou, regenerator ; totuși aceasta nu-l împiedecă să presinte în colori așa de mohorîte literatura franceză contemporană.

Ecoul aceluiași sentiment de neliniște, nemulțumire, ne vine din Italia. Criticii sînt preocupați și acolo de nesiguranța, confusiunea care apasă asupra literaturii ; după un Carducci, Pascoli, d'Annunzio nimeni — se spune — nu s'a mai arătat ca să se poată măsura cu ei, de nicăeri nu ne-a venit o operă de impunătoare originalitate. „Astăzi artiștii și

literații“ — zice G. A. Borgese¹ — sînt numai culegători de pe cîmpuri care au fost secerate... Poetii, povestitorii, dramaturgii arată uneori talent, bune intenții, experiență în ale artei, dar nu ne spun aproape nimic“. Ne-am oprit la cuvintele lui Borgese, pentru că și dînsul este dintre criticii tineri și nu privește cu indiferență manifestațiunile literare de astăzi. Se poate reproșa însă criticei sale că nu înlătură unele preveniri, că nu aduce o mai largă înțelegere, nu încearcă să distingă din frămîntările actuale ce poate fi socotit durabil, ce va înlesni afirmarea unui curent care să însemneze o nouă epocă în literatura italiană. În altă parte Borgese se exprimă, într'adevăr, astfel: „Strălucirea de mai înainte—minunata perioadă lirică ce și-a împlinit drumul dela civismul întunecat și slab al lui Parini pînă la sensualitatea retorică și tragică a lui d'Annunzio — e sfîrșită azi, a pătruns în conștiința noastră, vibrează în sentimentele noastre; ce va fi strălucirea de mîne, spre care ne ducem cu gîndul printr'un fel de credință religioasă în destinele culturai noastre, e o enigmă pe care o putem lăsa profeților. De aceea e mai ușor și mai puțin arbitrar să ne aruncăm privirile spre ceea ce moare decît

1. *La vita e il libro*, Turin, 1911, II, 432.

spre ceea ce se vestește¹.¹ În această judecată aruncată prea în pripă și prea încrezător vedem o declarație de renunțare la orice privire spre viitor, pentru a întrezări ce cuprinde literatura de azi ca germenii pentru cea de mâine, ce se va limpezi din ea cu vremea. Când criticul ia această atitudine pasivă, de simplu înregistrator, fără avânturi mai depărtate, i se poate spune că nu-și îndeplinește misiunea. Datoria lui este să desprindă, din ce constată, unele elemente, să cîntărească valoarea lor și să-și dea samă de ceea ce se poate realiza cu ele, de ce se anunță pentru evoluțiunea de mai târziu. Și asemenea elemente sînt vizibile — cum vom vedea — astăzi și în literatura italiană, așa că nu se poate vorbi de acea desorientare, nesiguranță, sterilitate de care se alarmează critica prea categorică în sentințele ei.

Cu mai multă pătrundere decît Borgese a înțeles starea de azi a literaturii italiene Renato Serra, cînd în acele pagini unde trecea în revistă, cu un remarcabil spirit critic, diferitele curente și valori din lumea literară a Italiei de azi, se exprimă astfel : „e o zi bună în anotimpul nostru literar ; un moment de activitate, de reînnoire; asupra acestui punct sînt cel puțin

1, *L. c.*, II, 150,

de acord aproape toți, chiar și aceia care nu o spun răspicat. Pentru toți e vădit un progres în două direcțiuni: aceea a culturei, a judecăței și a conștiinței critice, de o parte; aceea a originalității, a bogăției și a nobleței artistice, de altă parte. Fond de gândire, profunditate critică, idealism, într'un cuvânt; și pe urmă, noutate poetică, sinceritate și pasiune, lirism autentic; înălțare a sufletului, a spiritelor, lărgire a orizonturilor și a cunoștințelor... acestea sînt frazele și motivele care se aud des și care dau de-odată impresia momentului, fisionomia și caracterele Italiei literare de azi în realitatea ei.¹ Lîngă apretierile pesimiste ale altora, lîngă desconsiderarea încercărilor ce se fac pentru regenerarea literaturii și în Italia, asemenea cuvinte vin cu o înțelegere mai dreaptă a stărilor literare și cu o critică mai largă, mai generoasă, decît aceea care are partizani nu numai în Italia, ci și aiurea.

Să nu ne însușim, prin urmare, părerile acestei critici sceptice, lipsite de intuiții — și, personal, pot adăuga că dacă urmărind literatura contemporană francesă, italiană, etc., ași fi ajuns la constatări în felul celor pe care

1. *Le lettere*, Roma, 1914, 18-19 (în colecția «L'Italia d'oggi»).

le-am văzut la alții, ași fi renunțat la acest curs, pentru că ce ar fi folosit să stăruim asupra unei producțiuni fără viață, în care nu găsești destule elemente de care să poți ținea samă? Că altfel se înfățișează literatura nouă cred că va reieși destul de clar din expunerile ce vor urma — se va vedea ce bogat material de observațiuni, de reflexii ne oferă ea, și, fără a exagera ceea ce a pus în circulație, câte opere cu adevărat reprezentative ne-au adus ultimii ani și ce minunate perspective se conturează în orizontul literaturii de mîne.

Cînd își îndreaptă cineva privirile spre mișcarea literară așa cum s'a desfășurat în Franța după 1880 — căci acolo o vedem evoluînd în linii mari și concentrînd o sumă de energii — are fără îndoială, la început, impresia confuziunii, nehotărîtului, rătăcirilor pe drumuri labirintice. Niciodată, într'adevăr, nu s'au văzut într'un timp așa de scurt formulîndu-se mai multe principii, ciocnindu-se cele mai felurite tendințe, disputîndu-și locul un șir de școale literare. După symbolism, unii au venit să proclame unanismul, paroxismul, alții unanimismul, simultanismul, regionalismul, etc.¹ și în fața atîtor formule, unui așa de îm-

1. Asupra acestor curențe și altora — a le aminti pe toate, chiar măcar în treacăt, ar cere o înșirare prea lungă — dă indicațiuni destul de amănunțite Florian-Parmentier, în volumul *Histoire contemporaine des lettres françaises*, Paris, 1914

pestrițat mosaic de etichetări literare, putem înțelege cum cineva pierde firul, rămîne nedumerit și, nevoind sau nefind în stare să cerceteze mai departe, să vadă dacă cumva din acest imbroglio nu se desprinde ceva mai bine definit, își încheie judecata cu credința că totul e haotic.

Dacă literatura contemporană, în special cea franceză, se presintă astfel, aceasta nu trebuie să ne surprindă. În stăruința de a se desrobi de tirania formulelor vechi, în febrilitatea de a căuta alte drumuri, fiecare aduce impulsuni, credințe, care-l apropie ori îl despart cînd de mai mulți, cînd de mai puțini. Pentru a da literaturii altă înfățișare, pentru a o pune în acord cu aspirațiuni nouă, căi deosebite sînt alese de unii și de alții, după înclinările lor, după chipul în care își represintă ceea ce li se pare că trebuie realizat, după prețuirea mijloacelor cu care cred că vor ajunge mai sigur unde țintesc. Lumea literară se împarte astfel în grupări, în tabere, cu atît mai numeroase cu cît cei care iau parte la aceste frămîntări, la aceste lupte, aduc, conștient, cu convingeri bine hotărîte, o notă particulară, o interpretare deosebită în ce privește problemele literare. În aceste lupte, în acest tumult de idei e de așteptat ca unii — cei mai mulți, putem zice — să se înșele în ceea ce

adără, să țină cu tenacitate la rătăcirii, să creadă că vor putea impune păreri prea îndrăznețe, în desacord cu spiritul timpului, condamnate chiar să nu-și găsească aplicarea niciodată. Prin aceasta ei aduc, firește, o confușiune, turbură pînă la un timp mersul normal al literaturii, ca și aceia care susțin cu îndârjire credințe învechite, dar pentru că și ei, în bună credință că dreptatea e de partea lor, urmăresc ceva deosebit, năzuiesc spre ceva nou — deși irealisabil — nu trebuie să-i privim cu un desăvîrșit dispreț. În cele din urmă tot sînt mai interesante, mai simpatice, manifestările de felul acesta, oricît de temerare, oricît de desordonate ar fi, decît acelea care pleacă din spirit retrograd, din reeditarea de platitudini, de vechituri din museul literaturilor. Sînt și ele un semn al neliniștei, al preocupărilor încordate de a aduce într'o atmosferă de lîncezeală, de îmbătrînire, tresăriri, înviorarea tinereții.

În acel haos al literaturii contemporane de care vorbesc unii am greși dacă nu am vedea puteri de viață, indicațiuni și afirmări de care să nu se poată ținea samă. Dacă uneori haosul e simptomul decăderii, desagregării, alteori înseamnă deslănțuire de energii, ciocnire de forțe din care o lume nouă trebuie să răsară. Ceva haotic în acest înțeles vedem

nu numai în literatură, ci și în alte manifestări ale epocii de acum, clocotitoare de aspirațiuni, străbătută de fiorul năzuințelor mari, de fulgerările ce brăzdează peste umbre, peste valuri turburi, drumurile viitorului, măreață în neastîmpărul, în sbuciumările ei — „epocă grandioasă și teribilă“, cum spune A. Suarès, „...epocă de anarhie a tuturor valorilor, în mijlocul unei turburări generale. Și totuși nici una nu a fost mai frumoasă. Anarhia de acum nu este haosul. Confusiunea e frământarea ce vestește ceva de care nu ne putem da bine samă. Valorile sînt amestecate numai la suprafață... Niciodată arta și știința nu s'au înălțat pînă la culmile unde au ajuns azi... Energia omului a pus stăpînire pe nenumărate elemente... Din ce în ce materia e biruită de spirit... Epoca noastră nu ar fi cea mai frumoasă dacă nu ar fi aceea care ne costă mai mult, și viața noastră ar fi mai puțin încîntătoare dacă nu ne-ar cere o așa de grea și statornică încordare“.

Cei care nu înțeleg această priveliște de nenumărate prefaceri, de înălțări alături de prăbușiri, își întorc întunecați privirile dela ea și cred că pot găsi aiurea ce nu le ofere

1 *Essais*, 195-196; v. și A. Mercereau, *La littérature et les idées nouvelles*, 1912, 307.

vrîmea de acum. Ii vedem atunci îndreptîndu-se spre trecut, preamărindu-l pentru ce dedea el liniștitor, limpede, armonic.

Iată-l, de exemplu, pe Charles Maurras opunînd secolului actual pe acela al lui Ludovic al XIV-lea, pentru că numai atunci se aajunsesse la acea stabilitate, acea unitate care sînt caracteristica epocilor mari, „Trebue restaurată ordinea prin toate mijloacele“, spune acest osînditor al stărilor de astăzi¹ și dacă se întîrziază realizarea acestei limpeziri a vieții actuale e pentru că apasă prea mult povara atîtor ani, a unui veac întreg de perturbări, de desordine în toate. După Ch. Maurras — secundat aici de adepții săi și chiar de alții, ca Riou, care desaproabă totuși în fond doctrina lui — anarhia, desorientarea de azi și în literatură și aiurea ar fi datorite Revoluției dela 1789 și romantismului. Tendința de a reface totul, de a înlătura orice piedeci care se pun în calea reformelor socotite mîntuitoare, proclamarea libertății nețărmurite de gîndire și acțiune, desvoltarea prea mare a individualismului, au adus în mod fatal, susțin Maurras și Riou, haosul în care ne găsim.

Fără îndoială că toată viața contemporană

¹ *L'action française*, 15 dec. 1903.

poartă urmele schimbărilor adânci întâmplate acum o sută de ani, dar a atribui acestor schimbări numai efecte perturbătoare, disolvante, e o exagerare, o dovadă de lipsă de discernământ în judecarea realităților.

În literatură, mai e nevoie să amintim înrîuririle binefăcătoare pe care le-a avut romantismul prin emanciparea de rigorismul, rigiditatea formulilor clasice, prin lărgirea domeniului artei, prin ruperea zăgazurilor ce împiedecase mai înainte expansiunile lirice, prin afirmarea puternică a individualismului? Chiar simbolismul nu s'ar putea înțelege fără pregătirea sufletească pe care a adus-o romantismul — în unele privințe, cum am arătat în cursul de acum doi ani, el continuă mișcarea dela începutul veacului trecut.

Literatura nouă a ajuns, orice s'ar zice, la un termen de evoluțiune care i-a fixat definitiv unele aspecte. A trecut și ea — cum se întâmplă totdeauna cu începuturile laborioase și îndrăznețe — printr'o perioadă de nedumeriri, incoerențe, abateri dela calea dreaptă și chiar astăzi a mai păstrat ceva din primii ei ani de îndrumare, dar spiritul critic, experiențele de pînă acum, au clarificat îndeajuns directiva ei.

Dacă astăzi se mai vorbește de desorientare, e pentru că nu se înțelege totdeauna ce

trebuie să fie literatura unei epoci, așa de deosebită de cele de altădată, și pentru că mulți nu știu să aleagă din mulțimea de producțiuni adevăratele valori. O parte mare de vină are aici, fără îndoială, critica prin atitudinile ei când de ignorare, când de nedreaptă apretiere a scrierilor ce se ridică mult deasupra comunului. Sînt, de sigur, și azi critici care nu se opresc la asemenea atitudini, ci caută să pună în evidență ce cuprinde dăruabil literatura nouă, să semnaleze operele de samă, dar acțiunea lor e prea limitată, nu are destul ecou. Pentru a schimba felul de judecată a celor mulți, pentru înlăturarea rătăcirilor dîrze nu e suficientă critica închisă în cîteva volume. O acțiune mai întinsă și mai directă ar putea avea în acest sens presa. Tot așa învățămîntul, și în deosebi Universitatea. Dar presa știm cît de puțină atențiune dă literaturii și chiar când se oprește la ea nu-i vine mult în ajutor, nu contribuie cum s'ar cuveni la buna orientare a publicului. La Universitate literatura nouă e sistematic lăsată la o parte, pentru că e suspectată, pentru că se pare inoportun sau o pierdere de vreme să i se consacre cursuri ce ar fi o protestare împotriva unei tradiții socotită inatacabilă. Ce binefăcătoare influență ar avea totuși și Universitatea dacă nu s'ar isola în exclusivism,

dacă în preocupările ei și-ar lua locul pe care cred că-l merită critica aplicată la actualitatea literară.

Asemenea critică presupune aptitudini speciale. Când te găsești în fața unei literaturi în formațiune trebuie să-ți dai samă de substratul ei sufletesc, să alegi ce se desprinde din ea mai semnificativ, mai bine reliefat, să întâlnești cu o privire înțelegătoare, de largă simpatie, ce aduce nou, dar durabil totodată, și să înlesnești buna ei îndrumare. În calitate de critic se poate spune că ți se cere să aduci în acest cas însușiri pe care le așteptăm și dela cineva care se află dinaintea unui suflet neformat, tânăr, și e chemat să-l pregătească pentru viață; el e dator să distingă predispozițiile hotărâtoare, părțile caracteristice, fundamentale, ale unui asemenea suflet și să contribuie la deplina dezvoltare a lor.

Criticul trebuie să fie înainte de toate un înțelegător adânc al sufletului contemporanilor săi — numai astfel va putea fi o călăuză luminată a lor în controversele literare.

Pe lângă învinuirea de haotică, desorientată, se aduce literaturii nouă și aceea de fi artificială, fără contact direct cu viața, înstreinată de sufletul celor mulți — o literatură de „*esthètes déshumanisés*“, de jocuri ușoare ale fantasmiei, de „*tristo far niente*“, pierdută în di-

vagări, visată în singurătăți polare. A răspunde la această învinuire e a reînnoi, printre altele, discuțiile asupra rolului social, moral, al artei, dar asemenea discuții au ajuns prea oțioase astăzi și de aceea nu ne vom opri la ele pentru a căuta, în înșirări de considerațiuni, temeuri de care nu mai are nevoie un adevăr ce reiese dela sine, e înțeles de orice minte nefalsificată de prejudecăți și pedantism.

Arta are valoare prin ea însăși, prin ceea ce realizează singură în nemărginitul idealurilor ei. Darurile pe care ni le aduce din împărăția Frumosului nu au nevoie de autorisări de liberă trecere. Ce vine în numele ei e bine venit și respinge orice recomandatie streină, toate certificatele sociologilor și moralistilor. O creațiune artistică are, de bună samă, repercusiuni variate, își exercită acțiunea în nemăsurate direcțiuni, provoacă, mai curînd ori mai tîrziu, schimbări în suflete, se manifestă ca o forță cu efecte sociale și morale, dar cel care a conceput-o a fost preocupat înainte de toate de semnificația ei din punctul de vedere exclusiv al artei, fără să se gîndească la înrîuririle ei mai depărtate, la ce va resulta din ea pentru alte preocupățiuni. Arta adevărată, spune Romain Rolland într'un frumos pasaj, e ca lumina soarelui : strălucește cu puterile

ei și-și împrăștie razele fără să știe ce varăsări din atingerea lor :

L'art le plus haut, le seul digne de ce nom, est au dessus des lois d'un jour : il est une comète lancée à travers l'infini. Il se peut que cette force soit utile, il se peut qu'elle semble inutile, ou dangereuse, dans l'ordre des choses pratiques ; mais elle est la force, elle est le mouvement et le feu ; elle est l'éclair jailli du ciel ; et par là, elle est sacrée, par là elle est bienfaisante. Ses bienfaits peuvent être même de l'ordre pratique ; mais ses vrais, ses divins bienfaits sont comme la foi, de l'ordre surnaturel. Elle est pareille au soleil, dont elle est issue. Le soleil n'est ni moral, ni immoral. Il est Celui qui Est. Il éclaire la nuit des espaces. Ainsi, l'art. ¹

Prin caracterul ei de independentă, arta se aseamănă cu știința. Și aceasta trăește prin ea însăși, indiferent dacă poate servi la unele aplicări streine de izvoarele ei, indiferent dacă cineva vine să-i dea o destinație socială, morală. Omul de știință urmărește idealul său de adevăr, fără să se întrebe ce aplicare vor găsi descoperirile lui, de ce utilitate vor putea ajunge cu vremea. Oare un Darwin se gândia în cursul cercetărilor sale la ceea ce alții au căutat să deducă din ele pentru formulări tendențioase ? Teoria luptei pentru existență li s'a părut unora că poate justifica principiul că în viața socială drepturile celui mai tare,

1. *Jean-Christophe : Le buisson ardent*, 333.

forța, oricum s'ar manifesta, sînt factorul hotărîtor, și cum acest principiu a fost judecat de alții ca anti-social, anti-moral, a urmat că teoria marelui învățat a fost denunțată de aceștia ca protivnică moralei, primejdioasă pentru bunul mers al societăților. După împrejurări, după unele aplicări, cîte descoperiri științifice nu ar putea fi taxate de imorale! Se poate totuși spune că această imoralitate a fost în intenția celor cărora li se datoresc descoperirile? Știința adevărată — ca și arta — nu este nici morală, nici imorală și despre cel care se devotează ei se poate spune — ca și despre artistul ce a realizat un ideal de frumos — că și-a împlinit misiunea de îndată ce a ajuns la stabilirea unor adevăruri.

Și arta și știința trebuie, prin urmare, lăsate să beneficieze de autonomia lor, fără să le mai supunem la criterii de judecată în care se furișează considerațiuni streine de ele.

Se înțelege atunci că în ce privește literatura actuală nu avem dreptul să punem altă întrebare decît aceasta: aduce ea valori reale, înseamnă oare un punct nou de ascensiune în drumul artei? Din cercetarea noastră se va vedea că răspunsul ne vine așa cum îl așteptăm, că literatura nouă cuprinde elemente demne de luat în samă și, ca atare, poate sta în fața celei mai exigente critice.

Vom constata de asemenea că ea nu a rămas, cum se crede, într'o disprețuitoare izolare de ce pasionează spiritele contemporane, că nu este o literatură „hors du siècle“, ci, dimpotrivă, a păstrat contactul cu viața, cu multiplele ei aspecte; aceasta însă nu în felul cum înțeleg unii, ca o literatură de propagandă, de pledoarii, luînd ostentativ apărarea unor anumite cauze și degenerînd în retorism și demagogie—cum s'a întîmplat pe vremea romanticilor—, ci căutînd sugestii în priveliștile lumii de azi, alegînd din ea unele motive pentru a le deriva în artă, a le poetisa.

Dacă se susține că literatura nouă nu are legături mai strînse cu realitatea, aceasta provine nu numai din aplicarea în critică a criteriului fals pe care l-am văzut, ci și dintr'o altă împrejurare. Asupra ei în întregime se proiectează, intenționat sau din ignoranță, o apretiere dedusă din cîteva impresii. Printre scriitorii de azi întîlnim temperamente de visători, și aceștia, adînciți în reveriile lor, par într'adevăr că stau mai departe de viață. Scriitori cu asemenea predispoziții s'au văzut, au strălucit chiar, în alte epoci literare, alături de cei înzestrați cu suflet tumultuos, exteriorisîndu-se activ, energic. Intr'o literatură cum este cea actuală, cu atîtea curente, atîtea idei ce se agită și înlesnind manifestarea in-

dividualismului, este și mai natural să vedem o mare varietate de temperamente și, de multe ori, cu totul opuse sau părăind astfel. Pentru critic această varietate are ceva atrăgător și e un prilej de nenumărate reflexii. De altfel, el este dator să nu-și oprească preferințele numai la o categorie sau alta de scriitori; cît timp și printre unii și printre alții se găsesc personalități adevărate, ele trebuiesc ținute în samă, fără reserve, fără porniri exclusiviste.

Literatura pe care ne-au dat-o visătorii, contemplativii, nu avem dreptul să o socotim inferioară, ca îndeletnicirea unor spirite anemiate, bolnave, fugind de atingerile cu lumea și închizîndu-se în sihăstria lor. Sînt visători și visători — unii: ființe banale, ducînd o viață ștearsă, trîndavă, fără înălțări de emoții; alții: suflete alese, bogate, avîntîndu-se spre culmi unde fiecare clipă aduce parcă un har dumnezeesc gîndurilor. Se poate spune despre aceștia din urmă că rup legăturile cu viața, că se isolează în turnurile lor fantastice? Ca să visezi, în înțeleșul înalt, trebuie să ai un suflet de o rară sensibilitate, vibrător și intensificat în acumularea de nenumărate impresii. Ești sărac sufletește în apropierea de viață, în ceea ce ea răsfrînge spre tine în fiecare zi: — vei fi sărac și în vis; ești dintre cei bogați, cu mintea și inima deschise la ce

se petrece în jurul tău—vei transpune și în vis bogățiile pe care le-au adunat gândurile tale pretutindeni. Un poet superior care ne presintă visurile lui în formă artistică nu poate fi niciodată dintre aceia care nu au luat contact mai des cu realitatea, nu au trăit-o puternic și nu au cules din grădinile ei buchete minunate de gânduri ca să le împărtășească și nouă.

Cînd te cobori din înălțimile eterate, întorcîndu-te la viața tuturor, e fatal să privești cu alți ochi ce se desfășură dinaintea lor, să aduci o viziune nouă. Înțelegem atunci pentru ce un artist după ce a trăit cîtva timp în abstracțiunile lui și se întoarce la realitate va fi mai în stare decît alții să descopere în ea aspecte nebănuite, taine de poezie — cum în *Oiseau bleu* al lui Maeterlinck, Tytlyl, întorcîndu-se din călătoria lui de vis, găsește schimbat, încîntător, tot ce lăsase la plecare. Revenind printre ceilalți, printre aceia care nu știu să se ridice deasupra concretului, imediatului, el se va simți de sigur înstreinat, dar această înstreinare — fie că o exprimă, fie că o lasă în tăcere — nu-l va face să se îndepărteze prea mult de ce se întîmplă în jurul lui; va relua, pînă la o nouă evadare în contemplați, raporturile mai directe cu realitatea, o va observa, o va interpreta altfel

decît cei mai mulți, o va înfrumuseța cu gândurile lui venite de curînd de departe, înnobilate, pătrunse de puteri nouă, de ceva suprapămîntesc. Visul e o călătorie de lumină, de purificare, de pregătire sărbătorească pentru înțelegerea mai înaltă a vieții.

Se zice de obicei despre un visător că e o ființă inabordabilă, un misantrop, un egoist, un dușman al sentimentelor pe care se întemeiază o societate — un fel de neom sau, ca să schimbăm cuvîntul lui Nietzsche, un sub-om. La o asemenea denaturare a ființei noastre să ducă într'adevăr visul? Concentrarea gândurilor te pune în măsură să pătrunzi, să înțelegi mai ușor sufletul tău. Mai mult: sufletul altora, pentru că, observîndu-te pe tine mereu, ajungi să-ți dai mai bine samă de procesele psihice și să le deslușești la alții. Un poet visător, stăpînit de emoțiuni puternice de durere ori bucurie, va fi în stare, în clipele sale de descùrajare sau de extas, să înțeleagă mai bine decît mulți suferințele și bucuriile altora, pentru că din ce simte el își va putea da samă de ce pot simți și alții. Poate să pară un isolat, un egoist, visătorul, dar de fapt el trăește și vieța celor de care stă întru cîtva departe, și în anumite împrejurări poate da dovezi de noblețe, gene-

rositate, mai mult decît atîția care numai paradează sentimente superioare.

În vis, sufletul nostru trece dincolo de ce-l oprește în alte împrejurări, învinge țărmuriri, se pune în comunicare cu ce altfel i-ar fi rămas necunoscut. Ce părea mai înainte fără viață, inert, i se arată însuflețit, transmitînd pînă la el ecouri, chemîndu-l să se apropie de lumea ce i se revelează. Forțele oculte ale naturii capătă glas, misterul își desvăluie minunile — o fraternizare transcendentă se stabilește între suflet și ce vine să-i vorbească din depărtări, din nemărginit. Numai prin vis putem cunoaște acea voluptate intelectuală rară pe care au simțit-o totdeauna misticii, panteiștii — și ne putem închipui un spirit superior care să nu tindă spre asemenea avîntări care deschid gîndurilor perspective maiestoase?

Visul ne smulge și din alte țărmuriri între care obișnuim să ne închidem. Ne mulțumim cele mai deseori să trăim din ce ne ofere prezentul, să reducem totul la impresii de moment, care ni se par suficiente ca să umple zilele noastre. Dar e destul atîta? Pentru a trăi mai intens și a simți mai multă poezie în jurul tău nu se cere oare să te duci cu mintea dincolo de clipa unde te găsești, să prinzi cîteva tremurări de lumină din zările depăr-

tate, să cauți să te apropii de misteriosul mîne? Și cînd mai bine ca în vis poți trece peste ce caută să-ți ascundă timpul? Se poate, iarăși, închipui idealismul fără anticipari asupra viitorului, fără exoduri spre el?

Prin reculegerile la care ne chiamă, prin îndemnurile pe care ni le dă să ne coborîm în adîncurile sufletului, visul contribuie la întărirea individualității noastre. E un mare dar să știi să rămîi mai mult timp cu gîndurile tale, să le cercetezi mereu pentru a vedea ce puteri ascund și cum din armonizarea lor se va reliefa personalitatea ta. Vedem împrejurul nostru pe atîția ce se agită, aleargă mînați de ambiții, de himere, și totuși se poate spune despre ei că aduc existenței lor și altora mai mult folos decît aceia care în singurătatea meditațiilor adaugă zi cu zi la tesaurul lor sufletesc și-l trec mai departe? La musturarea ce i se face că rămîne prea mult în izolarea lui Poetul de care ne vorbește Paul Claudel în *La maison fermée*¹ răspunde astfel:

Celui qui fait beaucoup de bruit se fait entendre, mais l'esprit qui pense n'a pas de témoins.

...beaucoup d'agitation ne sert pas...

Faites que je sois comme un semeur de solitude et que celui que entend ma parole

1. *Cinq grandes odes*, 156, 164.

Rentre chez lui inquiet et lourd.

Comment Dieu entrera-t-il dans ton coeur s'il n'y a point de place.

Si tu ne lui fais une habitation? Point de Dieu pour toi sans une église et toute vie commence par la cellule;

Dacă nu s'ar fi găsit mai mulți care să gîndească în singurătatea lor ca poetul lui Claudel, cîte goluri nu s'ar vedea în istoria civilizației, ce departe ar fi lumea de ce este astăzi...

Visătorul ajuns în plină dezvoltare a personalității sale este un creator. Dacă pentru mulți el nu apare astfel și ceea ce vine dela el e socotit ca o rătăcire sau, cu oarecare indulgență, ca un capriciu, un lux, nu judecata lor este aceea care hotărăște. Nimic din ce produce o minte în clipele de extas, în visurile ei dincolo de hotarele între care rămîn alții, nu este fără folos. Cîteva versuri în care cineva lasă să vorbească visurile lui cele mai frumoase sînt o sugestione pentru întrezărirea unei lumi superioare, sînt o binefacere, un glas de lumină coborît în negurile, în pustiu-rile atîtor zile pe care ni-i dat să le trăim. Că spiritele vulgare găsesc de prisos, privesc ca nimicuri tot ce ne aduc visătorii, aceasta e ușor de înțeles. Ești însă surprins să vezi minți mai luminate judecînd tot astfel. De unde să vie această desconsiderare a celor

care ar trebui, dimpotrivă, înălțați în prețuirea tuturor ?

Azi cei mai mulți s'au deprins să judece după cîteva păreri unilaterale. Pentru aceștia singur omul „activ“ — chiar cînd se manifestă desordonat, cînd își risipește energia — înseamnă ceva, merită să fie luat în samă. Visătorul e privit ca o umbră din alte vremi, ca un declasat, un parazit, ca o „non-valeur sociale“, pentru că se crede că el nu reprezintă activitatea, energia. Visul nu se poate totuși zice că paralizează voința, te face inapt pentru acțiune. „Le rêve est encore de l'action“, spunea Jules Laforgue, și nu susținînd o paradoxă. Prin concentrarea gîndurilor, prin sfortările de atîtea ori eroice pe care nile cere, visul e un tonifiant sufletesc. Numai observatorilor superficiali ai vieții, necunoscătorilor firei omenești în complexitatea ei, li se pare că dela vis la acțiune e o prăpastie. Oare atîtea fapte mărețe pe care le-a înregistrat istoria sau pe care le vedem îndeplinindu-se sub ochii noștri nu sînt datorite impulsurilor pornite din fulgerări ale minței în momente de reculegere, de visare? Cîtînd biografia oamenilor de acțiune, ale celor cu deosebire reprezentativi în această privință — eroi, cuceritori —, nu descoperi că și ei se cufundau deseori în lumea visurilor? — și de sigur atunci s'au luminat

în mintea lor atâtea fapte ce aveau să-i facă nemuritori. În sufletul unui Napoleon viteazul nu se întâlnea cu visătorul?

Visul e ca nebuloasele ce se prefac în stele. Din el răsar lumini în drumurile noastre, el dă putere, strălucire faptelor — fără el viața ar fi lipsită de cea mai frumoasă podoabă.

Să nu nesocotim prin urmare pe cei care se îndreaptă spre vis și ne chiamă să-i urmăm — ei sînt adevărați binefăcători ai noștri, prin ei ajungem să cunoaștem mai bine poezia vieții și taina de a ne păstra sufletul tînăr.

SUFLETUL LATIN ȘI IDEALISMUL NOU

Dacă în cei din urmă treizeci de ani nu ar fi apărut cîțiva visători, cîțiva idealști, nu am avea astăzi o literatură despre care să putem spune că reprezintă o fasă însemnată de evoluțiune. Idealștilor îndrăzneți, însuflețiți pînă la fanatism de o credință, le datorim desrobirea de ce a ținut gîndurile noastre prea mult în loc. Idealștii trec peste timp ca să grăbească viitorul; sufletul lor trăește într'o continuă neliniște, în dorul de a cuceri o lume nouă. De o asemenea neliniște îi vedem stăpîniți pe scriitorii care încep să se manifeste după 1880 și ea se arată întîia oară în Franța — acolo unde sufletul latin avea să ajungă la plenitudinea lui de dezvoltare.

Sub impulsul ideilor care trebuiau să aducă o revisuire a conștiințelor, o concentrare de forțe pentru realizări nouă, s'au tăiat atunci

Drumuri luminoase nu numai în literatură, ci și în alte direcțiuni. Aceste prefaceri s'au produs uneori încet și fără să fie mai bine observate, fără să se înțeleagă însemnătatea lor — ceea ce a făcut pe unii să nu înceteze de a repeta ieremiadele asupra decadentei latine —, dar astăzi sîntem în măsură să ne dăm samă de ce au adus ele și cît ne-au îndepărtat dela spiritul care domina acum cîteva decenii. Ar fi fost, de altfel, surprinzător ca sufletul latin să nu-și manifeste iarăși vigoarea, să nu arate că e capabil de continue înnoiri. Ce-l distinge e tocmai acea neliniște de care vorbiam, acea mobilitate în care mulți văd un defect, o dovadă de superficialitate, de nestatornicie, pentru că nu știu să distingă părțile ei bune. Sufletul latin fiind adînc impresionabil pare uneori că nu se poate fixa la anumite idei, anumite sentimente, dar cine îl înțelege, cine știe să vadă dincolo de unele aparențe, descopere aici o notă de superioritate: vioiciunea care-l caracterizează și-i dă posibilitatea de a acumula cît mai multe impresii de a trăi febril, de a lărgi orizontul gîndurilor și a aspira mereu spre o îmbogățire a vieții.

Prin impresionabilitatea lui, sufletul latin e predispus să trăească în mai directă atingere cu realitatea și, prin aceasta, să fie mai

profund observator. El se deosebește astfel de sufletul germanic care e stăpînit de tendința de a se pierde în abstracțiuni, și uneori această pornire îl duce spre ceva bolnăvicios, întunecă sau falsifică, în manifestările lui, noțiunea realității. Din darul de a privi viața cu o curiozitate încordată, veșnic vie, și din celălalt, al mobilității impresiilor, emoțiilor, rezultă că sufletul latin ajunge să simtă mai ușor contrastul dintre ce întrevede în aspirațiunile lui și ce-i ofere realitatea, iar din acest conflict pornește stăruința de a căuta ceva nou, în acord cu ce se așteaptă. În literatură, asemenea predispoziții trebuiau să aducă prefacerile care-și fac drum în Franța după 1880. Realitatea literară de pînă atunci nu mai putea mulțumi pe scriitori și, în neastîmpărul lor de a trece peste ce era stagnare, rutină, nu au întîrziat să dea semnalul regenerării.

Sufletul latin e și foarte predispus spre individualism. La popoarele romanice libera expansiune a eului e mai vie decît la cele germanice, unde uniformitatea de gînduri, de sentimente, se vede stăpînind prea deseori. Individualismul latin e ușor de recunoscut atît în literatură, cît și în alte manifestațiuni—nicăeri într'adevăr nu găsim mai des ca în istoria popoarelor latine temperament, indi-

vidualități bine reliefate, gata la protestare, la revoltă, sentimente care sînt la baza afirmării personalității. Un Latin ajunge mai curînd decît cineva aparținînd altei rase să simtă ce nu mai poate corespunde unor aspirațiuni înaintate, ce este demodat. Simțul acesta presupune o voiciune rară în procesele sufletești, un dar deosebit de a pătrunde împrejurările, de a prețui valoarea faptelor, o stăpînire sigură a lor și putința de reculegere pentru a renunța fără șovăire la ce aparține trecutului și a porni pe drumuri ne-străbătute de alții. Cuvintele lui André Gide : „să te desfaci de trecut cum pasărea în sbor își lasă umbra“¹ sînt o mărturisire de suflet latin și în ele găsim credința de care au fost călăuziți scriitorii noi, de care trebuie să fie însuflețit oricine cînd vrea să se smulgă din tirania a tot ce caută să-i paralizeze gîndurile, să-i oprească avîntările îndrăznețe.

Se poate înțelege astfel pentru ce în Franța, unde sufletul latin a evoluat cu mai multă vigoare, s'a ajuns de treizeci de ani încoace la o nouă și puternică afirmare de principii literare. Acolo vedem cea mai bogată efflorescență de idei, de acolo a pornit simbolismul, cu ramificațiunile lui, după parnasianism, natura-

1. *L'immoraliste.*

lism și romantism — atâtea semne de activitate intelectuală intensă în cursul unui singur veac, atâtea dovezi de fecunditatea geniului latin.

Dacă aceste constatări se aplică la Franța, să vedem ce putem spune despre celelalte țări latine, să arătăm cum ele s'au alăturat la semnalul plecat de acolo.

A trecut mult timp pînă ce în Italia să se simtă nevoia unei prefaceri a literaturii. Numai în anii din urmă cîțiva scriitori au înțeles că trebuie să rupă categoric cu credințele învechite— „arracher du tombeau la pensée italienne“, cum spune Romain Rolland în ultimul volum din *Jean-Christophe (La nouvelle journée)* unde înfățișează foarte viu lupta dintre spiritul nou și cel vechi în Italia. Pentru moment totul e însă numai în pregătire și nu s'ar putea aminti decît vre-o două, trei personalități care luptă pentru schimbarea convingerilor literare ale compatrioților lor. Printre aceștia putem menționa pe Papini care în articole de revistă, în conferențe, caută să smulgă spiritul italian din amorțeala în care a stat prea multă vreme. Intr'unul din articolele sale, iată cum se exprimă acest scriitor cu privire la spiritul înapoiat la acel „senni-ferismo generale“ care domină în Italia : „mulți care ar fi putut da ceva nou și puternic s'au simțit apăsați de atmosfera de antichitate, de tradiție, de formule, de academii, de

școale, de strălucire trecută, de amintiri nostalgice, care e atmosfera normală a spiritului italian din secolul al XV-lea și al XVI-lea pînă astăzi... Orice încercare de a da ceva mai deosebit, mai îndrăzneț, orice sfortare spre ceva nou, spre modernitate, sînt condamnate de cei care cred că numai ei judecă sănătos, de păzitorii de muzee și de biblioteci, sînt socotite ca nerozii, slăbiciuni, copilării, înșelătorii... Această adorare oarbă a trecutului ne umilește, ne micșorează“¹ Un alt critic pe care l-am mai amintit și nu dintre cei mai hotărîți apărători ai inovațiilor, G. A. Bergese², constată și el că Italia e înnăbușită de prejudecăți, că nu a ajuns încă să se bucure de mai multă libertate intelectuală și atribuie aceasta tiraniei principilor și clericalilor care a lăsat urme adînci pînă azi. Cînd considerăm întreaga atmosferă sufletească din Italia părerea lui Borgese are o parte de adevăr, dar dacă ne referim în special la literatură trebuie să căutăm în alte cauze, mai directe, mai aproape de împrejurările de azi, explicația stagnării prea îndelungate. Moștenirea romantică și cea clasică apasă încă mult asupra literaturii italiene; de aceea

1. *Il mio futurismo*, Florența, 1914, 13-15.

2. *La vita e il libro*. II, 451.

chiar scriitorji mai de samă dintre cei noi ne fac impresia unor întîrziati; ei nu au știut să se emancipeze de ce era caduc în formulele romantice și clasice; sentimentalismul ușor, emfasa ori rigiditatea, academismul, le întîlnim încă des în operele lor. De altă parte, ei au stat în general prea izolați de mișcarea literară din Franța sau cînd au asimilat cîteva elemente din ea nu le-am supus la o mai profundă elaborare, le-au alăturat prea artificial la cele tradiționale, dîndu-ne astfel ceva eclectic sau hibrid. Chiar aceia care caută să rupă cu trecutul, să realizeze o literatură cu totul nouă, mai păstrează uneori din spiritul de altădată, cum vom vedea cînd vom cerceta mai de aproape opera lor. Italia trece printr'o crisă literară ce se va limpezi incontestabil în favorul credințelor nouă, cu toate incoherențele, bizareriile și exagerările care le împiedică, pentru moment, să se afirme mai categoric și cu mai mult folos.

În Spania literatura nouă nu a găsit împrejurări mai prielnice. Pregătirea pentru a se îndruma spre ea putem spune că a lipsit și mai mult decît în Italia. Decăderea intelectuală a Spaniei a fost semnalată de multe ori. Spiritul reacționar, lipsa de curiozitate pentru manifestările intelectuale mai recente și mai originale, o atmosferă coplesitoare de nepă-

sare și ignoranță, au ținut Spania departe de progresul din alte părți. Ruben Dario înfățișă astfel, acum vre-o cincisprezece ani, starea ei intelectuală : „sînt unii care recunosc și proclamă cu glas tare că principala cauză a atîtei decăderi și ruini e înapoierea generală în care se găsește poporul spaniol ; ei recunosc că nu s'a făcut nimic pentru a nu mai rămînea între zidurile seculare care au înnăbușit sufletul național... La generația care se ridică, în afară de o suflare ce se simte venind din afară și pătrunzînd prin fereastra pe care au îndrăznit să o deschidă în castelul feudal cîțiva scriitori mai de samă, nu vedem decît literatură de masă de cafenea... critică răutăcioasă, goană după cîștig ușor la teatru, după colaborări la cutare ziar ce plătește bine ; o producțiune fără vieață și falsă, pornind dintr'o necunoaștere a progresului sufletesc ce se vede aiurea, dintr'un iconoclastism nesocotit ori o naivitate de necrezut, dintr'o adorare oarbă a idolilor învechiți... Fanatismul tradițional, de o parte, anumite concepții estetice, de altă parte, au imobilizat spiritul spaniol în așa fel că, după expresia lui Juan Valera, nu poate să se avînte nici la douăzeci și cinci de pași“. Aceasta împiedecă înrîurirea oricărui spirit cosmopolit, ca și expansiunea individualismului, libertatea sau, ca să întrebuintăm un cuvînt consacrat,

anarhismul în artă, punctul de plecare al evoluțiunii moderne sau moderniste“¹. În timpul din urmă constatăm totuși o schimbare în viața intelectuală din Spania. Nu se mai vede aceeași ostilitate ca mai înainte împotriva ideilor care s'au impus în alte țări, misoneismul a mai scăzut și literatura a început să se orienteze spre ceea ce-i va imprima definitiv caracterul de modernitate. Sînt încă puțini scriitorii care nu mai rătăcesc pe căile vechi, dar producțiunile lor sînt demne de luat în samă și putem spune că în unele privințe dau dovadă de o mai bună asimilare a spiritului nou și de o mai vie intuiție artistică decît scriitorii italieni.

Dacă Spania are astăzi un început de mișcare literară mai sănătoasă, aceasta se datorește, în mare parte, sugestiunilor venite dela scriitorii din America. Spaniolii din sudul Americii nu s'au arătat așa de refractari ca frații lor la curentele mari de idei care și-au făcut drum în ultimele decenii; ei nu au stat la o parte de înrîuririle europene și încă de vreme, pe la 1890, îi vedem hotărîți să dea literaturii o directivă în felul celei inaugurate în Franța. Asupra acestei transformări a literaturii hispano-americane ne putem referi

¹ *España contemporanea*, 25, 26, 311.

tot la cuvintele lui Ruben Dario, care a fost unul din promotorii ei: „In America am putut avea o mișcare nouă înaintea Spaniei, și aceasta din mai multe cauze: întâi, datorită legăturilor noastre și materiale și spirituale cu națiunile cele mai înaintate; pe urmă, și mai ales, grație faptului că noua generație americană e stăpînită de un dor nemărginit de progres și de un entusiasm viu, ceea ce îi dă putința să învingă piedecile tradiționale, să treacă peste zidurile indiferentismului și oceanele mediocrației... Mai bine ori mai rău, prin cosmopolitismul nostru, și, putem spune, prin îndrăzneala acelor care am perseverat, s'a îndeplinit în mentalitatea din America o schimbare care ne-a dat, pe lângă multă zgură, și aur curat, iar drumul stă larg deschis de acum înainte... Ne hrănim sufletește cu ceea ce ne vin din toate părțile lumii. Am crezut că e bine să fim poligloți și cosmopoliți... De decadentism literar nu avem să ne temem, pentru că avem legături și dese și folositoare cu Parisul“¹ Și Ruben Dario și tovarășii săi de luptă s'au ciocnit, firește, la început de atitudinea ostilă pe care compatrioții lor o arătau față de orice inovație: ei erau suspectați că tind să introducă „decadentismul“, simbolismul

1. L. c., 26, 130, 314.

care pe atunci nu ajunsese nici în Franța să fie mai bine înțeles și prețuit. Lupta a fost dusă însă cu hotărîre și mai curînd de cum s'ar fi așteptat ea și-a arătat roadele, așa că astăzi simbolismul nu mai e privit cu neîncrederea de mai înainte, nu mai alarmează pe cei care se credeau singurii păzitori al paladiului literar. Ce se datorește curentului introdus acum un sfert de veac ne spune Manuel Ugarte în considerațiunile cu care însoțește antologia de scriitori contemporani ai Americii spaniole: „aparițiunea simbolismului.. e faptul cel mai însemnat și oarecum cel mai îmbucurător din istoria literară a Americii de sud. E momentul care a adus anexarea noastră intelectuală la Europa. O putem socoti ca originea adevărată a literaturii *noastre*... „Decadenții“, cum au fost numiți la început cu dispreț și mai pe urmă cu admirație, au provocat activitatea literară cea mai intensă și cea mai bogată în rezultate care s'a văzut vre-odată în America de sud. Grație lor, limba spaniolă a căpătat o vioiciune, o varietate de nuanțe, o precisiune și o noutate care i-au dat cu totul altă înfățișare; prin ei, gîndirea, pînă atunci imobilizată în locurile comune ale retoricii, a putut cunoaște izvoare nebănuite de frumusețe: dela ei a început era individualis-

mului literar și a emancipării stilului¹. Din ce au realizat, într'un timp așa de scurt, scriitorii Americii spaniole, putem întrevedea ce vor aduce de acum înainte în evoluțiunea literară universală.

Portugalia poate fi pusă alături de America spaniolă, pentru că și ea s'a alipit mai de vreme la mișcarea literară pornită din Franța. Pe cînd scriitorii din Spania rămîneau la canoanele naturaliștilor și romanticilor, cei din Portugalia își îndreptau privirile spre ceea ce venia să proclame simbolismul frances².

1. *La joven literatura hispanoamericana*, Paris, 1906, XXXV, XXXVI.

2. De altfel, Portughezii au dat și alteori dovadă de spirit mai puțin conservativ decît Spaniolii și în literatura lor din a doua jumătate a veacului trecut nu întîlnim acele întîrzieri prea mari pe care le vedem la vecinii lor. Pe cînd Spaniolii se mulțumiau cu *Les Orientales*, glosate de Zorrilla Portughezii traduseseră *Le conte de Lisle*, Baudelaire și Théophile Gautier observă E. Gomez Carrilo, *El modernismo*, Madrid 226 în Portugalia ca și în Spania, termenul obișnuit pentru a designa mișcarea nouă e acela de „modernism”. Mi se pare însă impropriu și insuficient pentru a caracteriza literatura recentă. Orice curent nou poate fi numit „modernist”. Romanticii erau și ei „moderniști” față de clasici și „modernistă” va putea fi numită și literatura care va urma după cea de azi. Termenul „simbolism” e singurul, cred, justificat și, de altfel consacrat în critică.

Asupra curentelor actuale din literatura portugheză, în legătură cu mișcarea simbolistă, cartea cu apăreri însă nu totdeauna drepte, a lui Veiga Simões, *A nova geração*,

Noul curent începe să pasioneze cercurile literare pe la 1890 și grație lui literatura portugheză numără azi câteva opere de seamă, ce au fost remarcate și în streinătate (mai multe din poeziile lui Eugenio de Castro, inițiatorul mișcării nouă și acela care a ținut să dea literaturii țării lui un caracter de universalitate, au fost traduse în franțuzește, italienește, englezește, etc.). Scriitorii portughezi din Brasilia au urmat exemplul connaționaliilor lor, așa că întâlnim și acolo o literatură ce nu trăește numai din reminiscențele naturaliste ori romantice.

Dacă trecem la noi, trebuie să recunoaștem că nici în literatură, nici în alte manifestațiuni nu am ajuns încă să punem mai bine în lumină ce ne distinge ca Latini.

Sîntem și noi si flete vioaie, impresionabile, dar această însușire nu o îndreptăm spre ce ne-ar fi mai de folos. Punem de obicei impresionabilitate, ne cheltuim sensibilitatea, în nimicuri, nu în ce s'ar cuveni mai mult, în preocupări înalte, de intensă viață intelectuală.

Coimbra, 1911; de asemenea capitolul *Les ouvriers de l'ère moderne* din volumul lui Ph. Lebesgue. *La république portugaise* (în special pag. 213 urm). și M. de Unamuno, *Portierras de Portugal y de España*, Madrid, 1911, 5 urm.

Are și Romînul darul observațiunei, e stăpînit și el de realitate, dar e unilateral, alege prea puțin din ea; contactul cu realitatea nu-i dă, ca Francesului, stimulente energice, nu-l face să meargă mai departe și curajos în aspirațiunile lui.

Este și în firea Romînului de a se arăta individualist, dar la el individualismul se pierde în manifestări ușoare, în dorul de a impune prin posă ori excentricități naive, și, drept vorbind, în lumea intelectuală individualismul e socotit încă la noi mai mult ca un păcat. A avea convingeri prea hotărîte pare ceva pedant, te face suspect de a fi un înțrziat. A te arăta nemulțumit, a-ți manifesta revolta cînd vezi în jurul tău lașitate intelectuală, lipsă de idealism, pare de rău gust. Romînul de azi nu are însuflețirea pasiunilor mari, iubirea și ura pentru adevăr și minciună; el nu știe să deosebească albul de negru — vede cenușiu. Romînul se simte bine cînd poate spune că e de aceeași părere cu vecinul — pe el îl paralizează frica de a nu fi întîmpinat cu vorbele: „sărmanul, e un rătăcit“.

De aceea Romînul e stăpînit prea mult de cultul tiparelor vechi; el se supune orbește tradiției, neștiind ce să aleagă, ce să-și însușească din ea. Nu tot ce a fost bun altădată poate fi bun și astăzi. Aceasta se uită de o-

bicei la noi și de aceea tradiția se confundă cu rutina, pierzându-se din vedere că ea nu poate fi decît moștenirea unor părți din trecut, a aceluia care pot fi folosite mai departe, transformate în elemente de progres.

Tradiția bine înțeleasă e ca o coloană de marmură rămasă dela un templu vechi pentru a înălța un templu nou. Astfel trebuie privită tradiția și în literatură, astfel au înțeles-o și scriitorii francezi de după 1880: ei nu s'au desfiat cu totul de trecut — așa ceva nu se putea și nu se întâmplă niciodată —, ci au adoptat din el ce li se părea util, ce era în acord cu principiile lor. La noi nu se înțelege astfel tradiția și de aceea vedem pe mulți dîndu-ne sfatul să nu ne îndepărtăm dela crezul scriitorilor bătrîni, chiar cînd el nu mai poate corespunde spiritului vremii nouă. A consimți la așa ceva ar fi o acceptare servilă, mîrginirea orizonturilor intelectuale. Și dacă e vorba să se invoce tradiția, noi sîntem cei mai puțin îndreptățiți la aceasta, pentru că nu avem o tradiție îndelungată și de o mare bogăție. Dacă în Italia, care a avut „dîmineți literare“ mărețe se simte nevoia de a se renunța la idolatrii ce nu se mai potrivesc cu aspirațiile de acum, cu atît mai mult la noi trebuie să se înțeleagă ce greșită este stăruirea în credințe învechite. În Franța, de a-

semenea, unde au fost atâtea epoci literare strălucite, mai multe chiar decît în Italia, s'a văzut că trebuie o înnoire, trebuie inaugurat un curent care să sfărîme zăgazarile putrede ale trecutului. Și tocmai noi care nu putem pune mult alături de marile epoci ale literaturii franceze ori italiene să fim mereu fascinați de un trecut-legendă ?

SCRIITORII NOI IN FAȚA NATUREI

Spuneam mai înainte că simboलिști nu s'au îndepărtat cu totul de tradiție, nu au fost — cum li s'a zis — niște iconoclaști care veniau să sfărîme ce alții respectau din trecutul literar, niște presumptuoși care-și închipuiau că tot ce aduceau ei nu mai fusese gîndit de nimeni, avea prestigiul noutății desăvîrșite. Deși nu vom urmări de data aceasta mai de aproape mișcarea nouă în legătură cu cele care au precedat-o — aceasta am făcut-o în cursul de acum doi ani¹, — totuși va fi necesar

1. V. și ce spuneam în *Conferențele „Viaței Nouă“*, 35 și urm. Acuzațiunea de antitraditionaliști adusă simboलिștilor e înlăturată și de R. de Souza, *Où nous en sommes*, 82-83, astfel : „...cette indépendance, cette volonté d'être nous-mêmes n'enlevait rien à notre vénération. „Effacement de sien qui ait de beau dans le passé“, recommandait Stéphane Mallarmé. Et non seulement nous n'avons rien effacé, mais nous avons ressuscité les victimes des romantiques. C'est autant aux symbolistes qu'à M. Jules Lemaitre que le culte de

să comparăm, în câteva puncte, simbolismul cu manifestațiile literare anterioare.

Ca și romanticii, simboलिști au plecat dela principiul libertății în artă, principiu care a dus, de o parte, la lărgirea domeniului de inspirație, iar, de alta, la reforma tehnicii poetice. Continuând opera predecesorilor lor, simboलिști au introdus în literatură mai multe motive ce mai înainte se credea că nu pot fi poetisate, și ca temperamente eminentemente lirice — cum au fost și romanticii — au dat producțiunii literare mai multă amploare, o putere sugestivă rară, și au pus-o în același timp în concordanță cu evoluțiunea sufletească contemporană. În ce privește tehnica poetică, simboलिști s'au arătat mai îndrăzneți decât romanticii. Inovațiile acestora par timide față de acelea ale simboलिștilor. Pe cînd romanticii

Racine doit d'avoir revécu... Quelques trouvères, Villon, Ronsard, Racine, Chénier, Hugo, Lamartine, Vigny, Gérard de Nerval, Baudelaire, Mallarmé, Verlaine, puis les poètes populaires, les nôtres et les autres, ajoutez quelques prosateurs, composèrent la chaîne de nos initiations diverses... Et nous inscrivions sur nos livres ces paroles de Victor Hugo : „admirons les grands maîtres, ne les imitons pas. Faisons autrement. Si nous réussissons, tant mieux ; si nous échouons, qu'importe ?“, paroles que nous interprétons ainsi : „tout poète se réclame des morts, sachant toutefois que si, d'abord, il n'est lui-même, il ne sera pas“ (*Ancoeus* — Francis Vielé-Griffin.)

s'au oprit la principiile ritmice pe care se întemeiază și clasicismul, admitînd numai unele libertăți în alcătuirea versurilor, simbolisții au schimbat fundamental aceste principii. Una din achizițiunile cele mai însemnate ale poeziei nouă este introducerea versului liber, la baza căruia stă concepția ritmurilor mai variate, mai vii, de mai multă spontaneitate, de nuanțări mai subtile, de redare mai expresivă a complexității stărilor sufletești. Versul liber a adus în estetica literară o revoluțiune ce lasă departe ceea ce au realizat romanticii și, deci, în această privință datorim simbolisților mai mult decît tuturor care în secolul trecut s'au gîndit să aducă unele inovații literare.

Dacă ne referim la mișcarea naturalistă, constatăm că simbolismul apare într'un punct ca o continuare a ei: naturalisții se știe că au stărut să apropie literatura de manifestările civilizației moderne să înfățișeze aspectele ei cele mai caracteristice; viața orașelor, schimbările ce au decurs din noua organizație socială și din progresele industriale, frămîntările sufletești, conflictele de tendințe care pun în mișcare mulțimile, etc. Aceste teme le întîlnim și în opera simbolisților. La dînșii le vedem însă transpuse în poezie, pe cînd naturalisții le limitase la prosă, la roman, dînd

și aci dovadă cât de departe au stat de poezie, Cum s'a remarcat de atâtea ori, generația naturalistă a fost una dintre cele mai puțin poetice. Ea a rămas streină de acel idealism care, imprimînd literaturii o semnificație deosebită, radiază dincolo de ea și ne face să dăm un înțeles înalt vieții, sub toate formele ei. Și cum idealismul presupune totdeauna o doză de misticism, le-a lipsit naturaliștilor și această notă, de unde inferioritatea producțiunii lor față de altele. „Une œuvres ne vieillissent qu'en proportion de son antimysticisme“ spune Maeterlinck¹ și acest adevăr se aplică foarte bine la scrierile naturaliștilor; de aceea ele au pierdut repede din ascendentul pe care l-au avut cîtva timp și scăderile lor s'au putut vedea mai bine cînd au început să se impună operele simbolisților, pornite dintr'un idealism ce era așteptat, trebuia să fie reîntronat în literatură.

Din experiența naturalistă se desprinde un învățămînt. De multe ori se repetă părerea că o operă literară trăește mai mult cînd e mai apropiată de viață, apare ca ecoul ei direct. Naturaliștii au fost tocmai aceia care au dat consecvent literaturii această interpretare și totuși ei ne-au adus opere mai puțin durabile decît altele. Și aceasta pentru că au

1. *Le trésor des humbles.*

uitat că arta nu se poate mărgini la redarea realității, la reproducerea ei fotografică, ci trebuie înălțată la abstracțiuni — mai mult: însuflețită de un larg lirism.

Nici acest lirism nu-l întâlnim la naturaliști, cum nu-l întâlnim nici la parnasieni. A te apropia de natură fără a răsfrînge asupra ei sensibilitatea ta, a te opri la descrierea ei fără a transpune în ea cît mai mult din sufletul tău, e a sta prea departe de poezie, a nu înțelege tainele ei. Impotriva acestei atitudini antipoetice s'au ridicat scriitorii noi și de aceea creațiunile lor contrastează așa de mult cu cele concepute după formula naturalistă sau parnasiană. Dînșii și-au dat samă că poezia trebuie să fie o exaltare lirică, o participare cu tot sufletul la viață și o proiectare puternic comunicativă a emoțiilor. Nu e destul să vii în contact cu realitatea, să o observi, să însemni aspectele ei ; ca poet trebuie să te interiorizezi în ea, să o trăiești intens și să o redai cu tot complexul de senzații, de sentimente, de idei pe care le-au trezit atingerile cu ea. Cuvintele pe care le rostește un personaj din romanele lui Paul Adam : „je suis un miroir étrange... vous verrez, vous verrez se lever les idées une à une, sur son eau, qui reflète le monde”¹⁴ exprimă indirect și însuși-

1. *Le mystère des foules.*

rile pe care trebuie să le aibă un suflet de poet. Tocmai aceste însușiri disting pe scriitorii noi, și dovezi despre ele găsim în abundență percurgînd operele lor. La André Gide cetim această mărturisire despre pasiunea cu care caută să se identifice cu natura: „chaque jour, d'heure en heure, je ne cherchais plus rien qu'une pénétration toujours plus simple de la nature... Je savourais souvent, dans mes courses du matin, le sentiment d'un nouvel être... Mon âme était l'auberge ouverte aux carrefours... Je me suis fait ductile, à l'amiable... attentif écouteur...¹⁴ Pentru Paul Fort natura e de asemeni cadrul în care emotivitatea sa găsește cea mai largă expansiune: „Nature, je ne conçois rien de tes beautés graves que selon l'amalgame, au miroir de mon cœur, de tes lignes, de tes matières impérissables avec mes joies, ces rêves, et ma vie, ces douleurs...²“ Exaltarea lirică în fața naturii o exprimă mai ales Verhaeren în versuri ca acestea;

O les rythmes fougueux de la nature entière,
 Et les sentir et les darder à travers soi!
 Vivre les mouvements répandus dans les bois,
 Le sol, les vents, la mer et les tonnerres,
 Vouloir qu' en son cerveau tressaille l'univers³

1. *Les nourritures terrestres.*

2. *Ballades françaises*, II-e série, 11.

3. *L'En-avant — Les forces tumultueuses,*

Je ne distingue plus le monde de moi-même,
 Je suis l'ample feuillage et les rameaux flottants,
 Je suis le sol dont je foule les cailloux pâles
 Et l'herbe des fossés où soudain je m'affale
 Ivre et fervent, hagard, heureux et sanglotant ¹.

Se poate vedea de aci cât de mult se depărtează scriitorii noi de înaintașii lor. Contrar acușățiunei ce li s'a adus pe nedrept că au rămas prea isolați de vieață, ei nu numai că au căutat să comunice cu ea, să o cunoască, să o pătrundă — și asupra acestui punct vom reveni mai departe pentru a-l pune și mai bine în lumină —, ci au adus în această atitudine ceva mai mult: privind lumea exterioară, îndreptându-se spre natură, ei nu au căutat în ea numai motive de descrieri precise și reci, uneori de o precisiune exagerată, pedantă, ci au apropiat-o de sufletul lor, au asociat-o de nenumărate stări emotive, au transformat-o în impresii lirice și acest lirism nu e numai o repercusiune a impresiilor primite din afară, ci o înălțare extatică în care sufletul se simte absorbit în tot ce-l încunjură, trăind pe lângă vieața lui și vieața universală, confundându-se în tot. Pentru un asemenea lirism se cere o sensibilitate deosebită și scriitorii noi au dat dovadă de ea, diferențiindu-se astfel de

1. *Autour de ma maison — La multiple splendeur.*

naturaliști și parnasieni, care evitau să pară prea expansivi, crezînd că literatura trebuie îndrumată spre spiritul pozitivist, apropiată de știință — concepție greșită în felul în care dînșii o interpretau. Literatura nu trebuie, de sigur, izolată cu totul de știință, dat fiind că ea își poate însuși unele idei puse în circulație de aceasta și capabile de a fi poetisate, scientismul în literatură nu trebuie însă să ducă la procedee care alterează spiritul ei, reduce acel substrat sufletesc pe care ținem să-l descoperim totdeauna în ea. De altfel, naturaliștii comiteau și o altă greșală cînd priveau știința numai ca o prezentare rece a faptelor, așa cum ele reies dintr'o observație obiectivă, din controlul experiențelor. Cercetările științifice — prin concentrarea sufletească pe care o cer, prin sforțările pe care trebuie să le facem pentru a da raționamentelor o rigurozitate impecabilă, ținîndu-le departe de rătăcirile la care le-ar duce o sensibilitate prea vie, o imaginație nedisciplinată — ne impun fără îndoială o atitudine particulară de stăpînire asupra noastră, de impasibilitate. Această atitudine sîntem însă datori să o păstrăm numai cît timp urmărим adevărul, cît timp căutăm să-l surprindem și să-l smulgem din întunerecul care ni-l ascunde; după ce am ajuns să-l cunoaștem și cînd venim să-l îm-

părtășim altora nu mai sîntem obligați să persistăm în ea, se poate chiar spune că ni se cere să luăm altă atitudine, să lăsăm să se manifeste și laturi ale sufletului pe care mai înainte le-am lăsat în umbră. În comunicarea adevărurilor pe care am reușit să le stabilim sîntem datori să punem expansivitate, pasiune poezie, pentru că numai astfel le facem accesibile altora, numai astfel mărim puterea lor sugestivă, înlesnim recunoașterea valorii lor pentru viață, a înțelesului lor adînc omenesc. Se uită de obicei că știința cere și ea să fie prezentată astfel; de aceea o vedem redusă la ceva arid, pedant, prea puțin comunicativ, în cea mai mare parte din cît se produce în fiecare domeniu, dela miile de pagini ce se îngrămădesc an cu an pînă la atîtea cursuri de Universitate, unde totuși ar trebui pusă mai multă viață în comunicarea cunoștințelor, pentru că acolo se formează mentalitatea viitorilor savanți. Știința care nu e împărtășită cu însuflețire, cu oarecare poezie, să zicem chiar, cu oarecare lirism, e o știință săracă.

La această știință s'au gîndit mai mult naturaliștii cînd au căutat să o aplice la literatură, așa că putem înțelege cum și din această cauză scrierile lor sînt așa de lipsite

de lirism, ne par așa de învechite față de cele datorite generației nouă.

Deși scriitorii noi cîntînd natura aduc, ca și romanticii, accente bogate în lirism, ei se deosebesc fundamental de aceștia, cum se deosebesc și alteori prin lirismul lor. La dînșii elementul descriptiv nu ocupă prea mult loc, cum se întîmplă de obicei la romantici; ele, în general, foarte redus, uneori aproape dispăre, lăsînd să iasă bine în evidență cel liric. Descrierile sînt ceva secundar și se mărginesc la cîteva indicațiuni sugestive sau chiar dacă se întîmplă să fie mai amănunțite nu se par înșirări de prisos, obositoare, pentru că ne impresionează prin noutatea imaginilor, prin asociațiunile neașteptate de idei, de sentimente spre care ne duc. Fiind motive discrete pentru expansiunile lirice pe care le simțim anunțate de-odată, circulînd printre ele, descrierile nu ne lasă de asemenea cu impresia de a fi ceva juxtapus, artificial, cum constatăm de atîtea ori la romantici; între ce se descrie și sentimentele poetului e o fusiune desăvîrșită, și prin ascendentul pe care-l are elementul liric totul vine să se grupeze împrejurul lui, făcîndu-ne să simțim intensitatea emoțiilor deșteptate de priveliștile naturei.

Un alt punct în care literatura nouă se deosebește în această privință de a romantici-

lor e felul în care sînt exprimate emoțiile : ele nu apar cu o notă exagerată de subiectivism, cu acea stăruință caracteristică romanticilor de a raporta totul la eul său și de a arăta ostentativ sensibilitatea de poet ; deși personalitatea scriitorului intervine în continuu, ea nu e pusă mereu în evidență, e lăsată mai mult să se întrevadă și foarte deseori ne face impresia că e oarecum interpreta sufletului altora, ecoul sentimentelor de care și alții pot fi stăpîniți — individualul e astfel atenuat, și prin aceasta ni se lasă posibilitatea să ne regăsim mai ușor în ceea ce exprimă poetul, să participăm mai de aproape la emoțiunile lui.

Ca să se vadă mai bine procedeul acesta să ne referim la o descriere și vom alege-o dintre acelea care stăruiesc în relevarea unor amănunte și ne împărtășesc foarte direct impresiile scriitorului, dar cu toate aceste insistențe, cu toată această notă de personalism, ne aduc ceva cu totul deosebit de ce întîlnim la romantici ; descrierea o alegem din opera unui scriitor dintre cei mai noi și puțin cunoscut — alegere pe care am făcut-o anume pentru a se vedea cum scriitori neconsacrați încă sînt superiori în această privință celor de mai înainte —, iar tema ei e împărtășirea senzațiilor pe care le deșteaptă revenirea primăverii :

Je passai la nuit à me désaccoutumer de la rafale, du grincement des girouettes, du craquement squelettique des jalousies à la fenêtre, du sifflement rageur des vents sous les portes et du stupide croassement de cent, de mille corbeaux dans les airs. C'était la première nuit sereine...

Au matin, ce fut l'étonnement, car c'était tout l'inattendu du renouveau...

Les guirlandes de la tapisserie sanglotaient de joie, et leur âme s'exhalait en parfum de parterre...

Sur ma cheminée, les petites danseuses de Tanagra faisaient mille coquetteries. Le miroir, tout en leur renvoyant leur sourire menu, jouait à la raquette avec les grains d'or du soleil. De ma bibliothèque émanait la cohorte serrée des idées...

Tout de suite, je fus un univers métaphysique, et sans raison apparente je me trouvai sur le palier.

Comme j'étais dans l'extase, la matière cessa d'être im-pénétrable et je descendis l'escalier...

Dans la rue, la lumière, venue du sein de la terre, montait en gerbe vers le désert bleu du ciel...

...des fibres reliaient la vie des bêtes à celle des choses...

La chaussée était couverte de pollen. Les trottoirs fleurissaient. Il poussait des bourgeons même aux pierres des maisons et les arbres, se donnant le bras, dansaient en rond autour de la petite place... Il y avait vraiment du bonheur pour tout le monde. La terre avait craqué sous le débordement de la vie...

Moi, bienheureux vivant, j'étais aussi plein de sève. Elle me venait de partout et je savais bien que tout à l'heure elle crèverait l'écorce de ma peau et qu'il me pousserait des feuilles.

...La grosse horloge de la maison de ville était arrêtée. Aussi, nul n'était pressé...

J'écoutai des conversations, ou ne disait pas de mal d'autrui. Des pensées honnêtes, des sentiments purs se lisaient, miracle ! sur les visages francs et doux...

Les murs n'avaient plus aucune espèce d'opacité...

En somme c'était l'âge de diamant!...

Je touchais le ciel avec mes épaules afin d'embrasser, d'un regard circulaire, la ville et ses remparts : tout le monde trouvait évidemment cela naturel puisque personne ne s'étonnait de rien ¹.

De câte ori nu a fost descrisă primăvara și totuși cetind aceste rînduri ai impresia de ceva nou, simți că realitatea e răsfrînsă printr'o sensibilitate cu totul diferită de a scriitorilor de altădată. Fiecare amănunt are înțelesul lui și răsare dela sine din mulțimea de motive ce constituie tabloul ; nici unul nu e căutat, impus, toate se asociază în chip firesc și în alăturări rezezi, evocative, uneori neașteptate. Imaginile ne aduc și ele apropieri neașteptate, analogii, corespondențe prinse în alergările gîndului, în jocurile capricioase ale fantasiei ; unele par ciudate, cu o notă de hiperbolism dus prea departe, dar împreună cu celelalte contribuie să mărească valoarea expresivă a descrierilor. Efectul poetic al tabloului se arată însă în plenitudinea lui cînd lirismul vine să se reverse pretutindeni, să dea vieață neînsuflețitului, făcîndu-l să participe, alături de poet, alături de noi, la bucuria reînvierii naturei.

Să ne oprim la o altă descriere, de data aceasta mai scurtă și pe care o găsim la un

1, A. Mercereau, *Contes des ténèbres*, 1911, 119-125,

scriitor spaniol. E și ea caracteristică pentru felul nou de a reda aspectele naturei. E vorba de iarnă și despre ea se spune :

Mantia de ermină cu care zăpada acopere pământul e pagina albă care poate cuprinde toate poemele ¹.

În câteva cuvinte se evocă un întreg tablou — vedem imensitatea albă a iernei, cu toată poezia ei. Să mai adăugăm ceva la această descriere ? ar fi de prisos — și comparația cu «pagina albă» lasă imaginația să completeze tabloul, îi dă printr'o expresivă sugestiune viziunea întreagă de ceea ce e numai schițat, cum, de altă parte, intelectualizează, oarecum, descrierea.

După ce cunoaștem cum se presintă în general sentimentul naturei în literatură nouă, să căutăm să-l urmărim mai departe în opera câtorva scriitori, pentru ca să se vadă mai bine caracterele lui, cum apare cu unele nuanțări deosebite după temperamentul fiecăruia și care este concepția spre care culminează.

Printre cei care cîntă cu deosebită pasiune natura e Francis Jammes. După cum mărturisește singur, nimic nu l-a lăsat indiferent, orice priveliște a atras, a fermecat sufletul lui :

Les plantes, autant que les animaux et les pierres, emplirent mon enfance d'un mystérieux charme. A quatre ans

1. G. Martínez Sierra, *Ei poema del trabajo*, Madrid, 1911, 233.

je demeurais en contemplation des cailloux de montagnes cassés, en tas au bord des routes. Choqués, ils faisaient feu au crépuscule... Le mica des granits fascinait ma curiosité que nul ne pouvait satisfaire. Je sentais qu'il y avait une chose que l'on ne savait pas me raconter : la vie des pierres...

J'avais la passion de ramasser des bêtes, pour lesquelles j'éprouvais tant d'amitié que je pleurais si je les pensais malheureuses ¹.

În cuvintele din urmă vedem nota particulară a lirismului lui Jammes inspirat de contemplarea naturei. Sensibilitatea lui descopere pretutindeni o lume ce trăește ca și noi, suferă ori se bucură de ceea ce mișcă și inima noastră. Numai pentru că privim prea superficial ființele și lucrurile, spune poetul în altă parte, nu ne dăm samă câtă vieață soră cu a noastră ne încunjură :

C'est avec légèreté que, la plupart du temps, nous touchons aux choses. Mais elles sont pareilles à nous, souffrantes ou heureuses. Et lorsque je remarque un épi malade parmi des épis sains, et que j'ai vu la tache livide qui est sur ses grains, j'ai très nettement l'intuition de la douleur de cette chose...

Une belle rose, au contraire, me communique sa joie de vivre. Et sur sa tige on la sent bien heureuse, tellement que par ces simples mots : «il est dommage de la couper» un homme quelconque affirme et conserve le plaisir de cette fleur. ²

Aceeși idee îi sugerează versurile :

1. *Le roman du lièvre*, 321-322.

2. *Ibid.*, 216-217.

On a coupé les blés qui dormaient au soleil..
On a coupé mon cœur qui dormait au soleil¹.

Dis-moi pourquoi, lorsque je suis souffrant,
Il semble que les arbres comme moi soient malades²?

În această fraternizare cu natura Jammes introduce sentimente ce pleacă dela concepția creștină, fie pentru că se înduioșează de tot ce vede în jurul lui, cuprinzînd într'o nemărginită iubire, într'o vie compătimire, cele mai umile manifestări ale existenței, tot ce crede că suferă alături de noi, fie pentru că lumea întreagă i se înfățișează ca expresiunea divinității și darul de a comunica mereu cu viața universală i se pare că l-am primit dela D-zeu:

Tu comprendras combien les choses sont bénies
Et que je tiens de Dieu ces vagues harmonies
Qui montent de mon cœur comme d'un encensoir
Vers les humilités des âmes très obscures,
Vers un épi malade ou le petit lézard
Qui se glisse dans l'émiettement d'un mur³.

Pentru Jammes natura e împărăția lui D-zeu — „le règne de Dieu“ — și numai privind-o astfel putem înțelege toată măreția ei. Prin cultul său pentru natură, de o parte, iar,

1. *Laisse les nuages...* — De l'angélus de l'aube à l'angélus du soir.

2. *Elégie troisième* — Le deuil des primevères.

3. *Elégie huitième* — Le deuil des primevères.

de alta, prin exaltarea sa mistică, Jammes apare astfel, asemănându-se lui Francisc d'Assisi, ca un poet și păgîn și creștin. La dînsul sentimentul naturei culminează spre un panteism ce s'ar putea numai catolic.

În același fel privește natura Paul Claudel. După el, datoria poetului e „de trouver Dieu en toutes choses et les rendre assimilables à l'Amour”¹. Misterul creațiunii divine i se revelează pretutindeni și uneori inspirația lui ia accentele profetilor și psalmiștilor :

O, credo, entier des choses visibles et invisibles, je vous accepte avec un cœur catholique !

Où que je tourne la tête

J'envisage l'immense octave de la Création !

Le monde s'ouvre et, si large qu'en soit l'empan, mon regard le traverse d'un bout à l'autre...²

Je crois que Dieu est ici, bien qu'il me soit caché...

Louez, le ciel et la terre, le Seigneur.

Louez, les œuvres du matin et du soir, le Seigneur³

La Claudel elementul sentimental creștin e și mai accentuat decît la Jammes și deseori copleșește pe cel păgîn.

Spre un fel de extas religios e dus și Paul Fort cînd contemplă natura. Într'un loc o numește „religieux spectacle” și pentru a cînta minunile ei exclamă :

1. *Cinq grandes odes*, 77.

2. *Ibid.*, 57.

3. *Ibid.*, 191.

Que les langues bondissent en accents sublimes, pour célébrer la belle œuvre de Dieu ! Chantez sur vos luths des louanges sans fin...

Que les langues bondissent en accents sublimes !

Unissez vos luths à l'harmonie divine ..

Ecoutez mieux ces voix de Dieu. ¹

Dela pământ la cer poetul vede parcă desfășurându-se o sărbătoare pentru privirile lui și se simte tresăltând la mișcările vieții universale ce vin să ritmeze, să pună în acord cu ele, viața lui :

...toute la nature est au seuil de mon cœur. La terre et le soleil ont la même cadence, rythmée à l'unisson des battements de ma vie. La lumière du jour te pénètre, ô ma vie ! Elle s'ajoute à moi comme une récompense, quand je laisse mes sens errer de l'astre aux fleurs. La terre et le soleil en moi sont en cadence et toute la nature est entrée dans mon cœur...

Il est ivre de joie... Mon cœur a la nature entière pour empire. Elle est fondue en lui, et lui en elle ².

Ce rari, adaugă Paul Fort, sînt aceia care înțeleg ce binefăcătoare e atingerea cu natura, cîte înviorări ne vin dela ea și cum ne poate da puteri ca să ne simțim pătrunși ca de o suflare divină :

...les hommes seraient dieux, s'ils voulaient m'écouter, laisser vivre leurs sens, dans le vent, sur la terre, en plein ciel, et loin d'eux ! Ah ! que n'y mettent-ils un peu de

1. *Ballades françaises*, II-e série, 17-18.

2. *Ballades françaises*, VII-e série, 121-2

complaisance ? Tout l'univers alors (récompense adorable !) serait leur âme éparse, leur cœur inépuisable. Et que dis-je ? Ils ont tous le moyen d'être heureux. „Laisse penser tes sens, homme, et tu es ton Dieu“¹.

Panteism prin care noi singuri să ne înălțăm la ceva supraomenesc — aceasta e deci concepția la care ajunge sentimentul naturei la Paul Port.

Nota panteistă o regăsim și la Henri de Régnier, dar cum dînsul transpune de multe ori în versurile sale imagini din mitologia antică, prin asemenea imagini exprimă și panteismul său, care nu e totuși o redare ne-schimbată a ideilor celor vechi, ci aduce ceva nou, ni se arată răsfrîns printr'un suflet de o sensibilitate particulară :

La terre est chaude encor de son passé divin...
 Les dieux en l'homme et sa chair est leur cendre.
 Leur silence prodigieux se fait entendre
 A qui sait écouter leurs bouches dans le vent.
 Tant que l'homme vivra, les dieux seront vivants ;
 C'est pourquoi va, regarde, écoute, épie et sache
 Voir la torche éclatante au poing que l'ombre cache,
 Contemple, qu'elle fuie ou qu'elle dorme, l'eau,
 Qu'elle soit source on fleuve et fontaine ou ruisseau.
 Jusqu'à ce que s'étire ou se réveille en elle
 La Naïade natale et la Nympe éternelle.
 Observe si longtemps le pin, l'orme ou le rouvre
 Que le tronc se sépare et que l'écorce s'ouvre

1. *Ibid.*

Sur la Dryade nue et qui rit d'en sortir !
 L'univers obéit à ton vaste désir...
 C'est ainsi que dans tout, le feu, l'eau, l'arbre, l'air,
 Le vent qui vient du mont ou qui va vers la mer,
 Tu trouveras l'écho de ce qui fut divin...
 ...tu es homme et l'homme a gardé dans ses yeux
 Le pouvoir éternel de refaire des dieux ¹.

Pentru H. de Régnier natura nu e numai imaginea forțelor divine, ci și izvorul energiei noastre; apropiindu-ne de ea, ne simțim sufletu lîntărit:

..Ma bouche a bu aux sources souterraines ;
 La sève s'est mêlée à la fleur de mon sang
 Et d'un cours régulier, naturel et puissant,
 Toute l'âme terrestre a coulé dans mes veines ²,

Fără să o aureoleze cu nimbul divinității
 Vielé-Griffin vede natura totdeauna măreață
 prin ea însăși, admirînd

La fine majesté des plus naïves choses.

Această admirație nu pleacă însă numai din contemplarea splendorilor de lumini și colori, ci din bucuria de a vedea palpitînd pretutindeni viața :

La Vie grave et joyeuse
 Avec sa saine chanson d'enfants
 Rit tout haut dans les yeuses
 Et les grands peupliers blancs ³.

1. *L'homme et les dieux* — *La cité des eaux*.

2. *Le vœu* — *La cité des eaux*.

3. *Prélude* — *La clarté de vie*.

În jurul nostru totul e însuflețit, totul ne vorbește prin glasuri tainice, chiar atunci când ni se pare că ne găsim în împărăția tăcerii—cum spune unul dintre aceia care-și petrece viața prin singurătatea munților:

Ne crois pas que ma vie soit muette !...

La bise et la brise en ces pins ont des voix

Qui dans la profondeur des âmes se prolongent ;
Sous le soleil qui mord et sous la pluie qui ronge
La pierre même bruit, s'effrite et croule
Vers la mer et le chant éternel qu'elle roule...

Pose l'oreille contre terre ; elle chante, berger :

Si tu ne l'entends pas, tu es un étranger ;

Ce coquillage, tiens, écoute-le, il gronde ;

Une voix harmonieuse emplit le monde !¹

Și ca un îndemn de multiplicare, de înălțare a gândurilor, ascultăm aceste versuri ale aceluiași poet :

Prends tout dans ton regard : la mer, le ciel, les roses'

Reflète dans tes yeux la Beauté reconnue ;

Fais ton regard crédule à des métempsycoses :

Mê-le-toi à la terre, au fleuve et à la nue.²

Cele mai puternice accente de preamărire a naturei, adevărate imnuri închinată ei, le găsim la Emile Verhaeren. El cântă natura cu

1. *Le chevrier* — *La clarté de vie.*

2. *Pour un jeune poète* — *La clarté de vie.*

o însuflețire dionisiacă, pentru că vede în ea marele izvor de energii, de întinerire, bine-făcătoarea eternă a noastră prin nenumăratele prilejuri pe care ni le dă de a simți crescînd în noi bucuria de a trăi... Rătăcind într'o dimineată, „enveloppé de vent et de lumière”, prin valurile de verdeată ale unui cîmp, poetul ne împărtășește senzația pe care a avut-o în această clipă de comunicare cu natura, de cufundare în „vieța elementară” :

Je marche avec l'orgueil d'aimer l'air et la terre,
D'être immense et d'être fou
Et de mêler le monde et tout
A cet enivrement de vie élémentaire.

Tout est jeune, tout est nouveau, sous le soleil..
...je voudrais, par mes poumons,
Boire l'espace entier pour en gonfler ma force. ¹

Mulțumire mai mare nu poate fi decît aceea de a te simți totdeauna în stare să tresari la chemările, la revelațiunile lumii încunjurătoare, și de aceea poetul vine să-și exprime într'o zi bucuria nețărmurită de a vedea că, cu toată trecerea anilor, regăsește în întreaga lui ființă puterile de altădată pentru a se extasia în fața frumuseților naturei :

Soyez remerciés, mes yeux,
D'être restés si clairs, sous mon front déjà vieux,

1. *Un matin — Les forces tumultueuses.*

Pour voir au loin bouger et vibrer la lumière ;
Et vous, mes mains, de tresailir dans le soleil ;
Et vous, mes doigts, de vous dorer aux fruits vermeils
Pendus au long du mur, près des roses trémières.

Soyez remercié, mon corps,
D'être ferme, rapide et frémissant encor
Au toucher des vents prompts ou des brises profondes ;
Et vous, mon torse droit et mes larges poumons,
De respirer, au long des mers ou sur les monts,
L'air radieux et vif qui baigne et mord les mondes.¹

Dacă apropierea de natură duce la identificarea cu ea așa încît poetul să poată spune :

J'existe en tout ce qui m'entoure et me pénètre.²

aceasta nu înseamnă că sufletul lui se pierde în tumultul ei, că individualitatea i se risipește în fluxul și refluxul vieții universale. Dimpotrivă, el devine prin aceasta mai viguros, ajunge să capete mai multă încredere în sine, pentru ca astfel să se smulgă din încătușări umilitoare, să-și impună supremația, să plece voinței lui chiar natura. Să ne coborîm în profunzimea vieții universale, în lumea forțelor primitive, pentru ca pe urmă să ne înălțăm, cu puteri nouă, măriți — aceasta e concepția lui Verhaeren, concepție ener-

1. *La joie — La multiple splendeur.*

2. *Ibid.*

getică în acord cu idealul său, care este de «dompter et s'asservir l'éternité».

Resultă din această analiză că, după scriitorii noi, a veni în contact cu natura nu înseamnă numai a te iniția mai bine în tainele ei și a te confunda cu formele multiple în care ea se manifestă, dar și ceva mai mult: îmbogățirea, intensificarea sufletului nostru. Concepția panteistă duce astfel la aceea a măririi, luminării forțelor noastre vitale: tot ce e mișcare, viață, în lumea exterioară vine să se răsfrîngă în noi, tot ce e lumină în afară aduce lumină în sufletul nostru. Aproximarea de natură, identificarea cu ea, apare astfel ca o purificare, ca o înălțare a noastră pînă să atingem divinitatea, cum spune Paul Fort.

Plecînd dela observarea realității, scriitorii noi se ridică prin urmare la o minunată concepție de artă, la o splendidă viziune a lumii. Natura nu e privită de ei superficial, ca printr'o fereastră ori de pe o terasă, și nu servește numai pentru a înflori versurile cu cîteva imagini, cu virtuosități poetice; sub ochii lor ea se transformă într'un templu unde gîndurile înalță imnuri forțelor eterne și se simt stăpîne pe lumea întreagă.

Căutînd să explicăm atitudinea scriitorilor noi în fața naturei, putem spune că ea are la basă ideea că tot ce există în afară de

noi apare într'un fel sau într'altul după cum e alcătuit sufletul nostru, că natura — cu alte cuvinte — e reflexul gândurilor, sentimentelor noastre, e proiectarea în afară a ceea ce se petrece în noi: sub privirile noastre ea capătă anumite aspecte, e mereu schimbată, însuflețită, dramatisată — apare ca prelungirea dramelor ce se desfășură în conștiința noastră.

Ideea aceasta nu e, de sigur, nouă; a fost dezvoltată de mai multe ori în filosofie, iar în literatură o găsim la romantici.¹ Scriitorii noi i-au dat însă o aplicare particulară și

1. T. de Visan, *l. c.*, 410, 412, reluînd ideile exprimate de J. Thorel într'un articol din *Entretiens politiques et littéraires*, 1891, crede că scriitorii francesi au fost influențați în acest punct de Fichte și Novalis: „Le fondement esthétique du symbolisme repose, comme celui du romantisme allemand, sur les assises de l'idéalisme transcendant. On se rappelle les principes mille fois exposés du lysisme contemporain: la nature est un état d'âme; nous sommes des réceptacles de sensations et d'images que nous projetons en dehors de nous par des intuitions immédiates... Cet idéalisme dans les œuvres symbolistes n'est pas un simple élan sentimental, mais revêt bien le caractère d'une doctrine définie, qui repose, comme chez Fichte et ses disciples littéraires, sur une théorie de la connaissance“. Că simboțiștii francesi au primit dela filosofii germani și dela Novalis unele sugestii este neîndoios, dar de data aceasta e mai puțin probabilă o înniruire directă a acestora: prin însăși intuiția lor artistică, prin concepțiile generale care i-au calăuzit, simboțiștii au putut ajunge la ceea ce am văzut că distinge lirismul lor.

dacă o urmărim mai departe constatăm că din ea derivă o altă notă ce caracterizează inspirația lor. Plecînd dela ideea că natura e reflexul ideilor, sentimentelor noastre, al felului în care interpretăm și manifestăm viața urmează că ea nu poate fi răsfrînsă prin sufletul nostru, al celor de azi, în același fel ca altădată. Sufletul contemporan apare, cum s'a spus de atîtea ori, tumultuos, în continuă frămîntare; impresii de tot felul îl pun în mișcare, prefaceri nenumărate se perindează prin el, tendințe multiple, cînd armonisîndu-se, cînd luptînd între ele, îl țin într'o continuă tensiune, îl îndreaptă aci într'o direcțiune, aci într'alta. E de așteptat atunci ca el să proiecteze asupra lumii exterioare aceste însușiri ale lui, să o vadă într'o perpetuă frămîntare, într'o continuă pregătire spre ceva nou, să privească orice ființă, orice obiect, ca un fragment, ca un episod din agitația, din lupta universală care e însăși existența.

Astfel apare, într'adevăr, natura la scriitorii de azi. Cîțiva din ei s'au numit — cu o expresiune cam bizară — „arhitectii fugitivului“, voinđ prin aceasta să spună că sensibilitatea lor e în stare să prindă și să eternizeze cele mai ascunse elemente ale realității, cele mai repezi schimbări din caleidoscopica ei desfășurare. Ținînd samă de ce caracteri-

sează pe scriitorii noi, mai curînd i-am putea numi poeți ai visiunii simfonice, spre deosebire de cei de altădată, care aveau visiunea plastică sau geometrică, vedeau natura în linii fixe, în întipăriri definitive, ca o masă de lavă împietrită. Uneori această visiune simfonică, această predispozițiune de a-și reprezenta totul dinamic, ritmic, duce la transpuneri de senzații: noțiunea de visual e asociată de aceea de sonor — liniile, colorile apar ca vibrațiuni, ca asociațiuni de sunete, sgomotoase ori melodioase; poetul, cu alte cuvinte, ajunge să aibă visiunea compozitorului, orchestratorului.

Cînd Romain Rolland ne spune despre eroul său Jean-Christophe că simția natura ca un complex de sonorități:

L'air la mer et la terre : éclatante symphonie, que jone l'orchestre du sotei!...

Musique des couleurs. Tout est musique, tout chante ¹.

aceasta poate să se înțeleagă ușor, cît timp Jean-Christophe e musicant și singur Romain Rolland e un pasionat pentru musică ².

1. *Jean-Christophe: La nouvelle journée*, 27.

2. Intr'o scrisoare publicată în *Cahiers nivernais*, oct.-nov. 1909, dînsul face această mărturisire despre felul cum e obsedat de visiunea musicală chiar cînd scrie: «mon état d'esprit est toujours d'un musicien et non d'un peintre ..

Dar și la alții, foarte deseori, întâlnim acest fel de impresionare. În descrierea unui peisaj meridional, Suarès spune :

Le soleil est le maître du chœur. Le soleil est l'orchestre. ¹

La Paul Fort exemplele abundă :

La terre se découvre en gammes de jour pâle.

Aux pics dorés des monts, aux vagues d'or des prés
aux plis d'or des forêts la lumière chantait. ²

Je vois la plaine au loin vibrante comme un son, qui parcourt la paroi remuée d'une cloche d'or. Doucement les maisons, frappées du soleil, sonnent. Un champ de coquelicots est comme un son plus fort. Jusqu'où le ciel rejoint la terre, la vibration parcourt la nappe immense des épis qui frissonnent. Que j'aime des grands blés la douce inflexion ! Et le bout de la plaine est mourant comme un son.

La terre je la vois, la terre je l'entends, la terre est sous mes yeux et vit dans mon oreille. Rythmique et musicale, elle est encore plus belle !

Moelleusement la lune écarte les nuages, et sur l'eau dévoilée, elle brille, isolée. Sa clarté sur la mer vibre aux crêtes des vagues et fait murmurer l'air. Est-ce aux mains des naïades que la lune est sonore comme une corde d'or ? ³

Je me tenais debout entre les genêts d'or, dans le soir

Je conçois d'abord comme une nébuleuse l'impression musicale de l'ensemble de l'œuvre...“

1. *Idées et visions*, 46-47 ; comp. ce ne dă tot Suarès aiurea, *Essais*, 201, și în alt sens, dar tot așa de caracteristic pentru această predispozițiune de a reda vizualul prin imagini musicale : „sur ses lèvres j'entends le chant de ses regards qui font la lumière“.

2. *Ballades françaises*, 1-re série, 91, 92.

3. *Ballades franç.*, VII-e série, 120-121, 159.

où Dieu jette un grand cri de lumière... et je levais tremblant la palme de mon corps vers cette grande Voix qui rythme l'Univers...

La montagne s'épanche comme un chant radieux...
J'entends vers le ciel chanter l'air ¹.

În această apropiere a literaturii de muzică se vede de sigur influența atmosferei artistice în care s'au format scriitorii noi: pentru muzică și mai ales pentru inovațiile lui Wagner ei au arătat un adevărat cult, împrumutînd chiar dela ea unele principii pe care le-au aplicat la estetica literară ². Mai mult a hotărît însă în această privință predispoziția sufletului contemporan de a-și reprezenta lumea într'o veșnică mișcare, ca o succesiune de vibrațiuni, ca un vârtej de forțe,

1. *Ibid.*, II-e série, 17,30.

2. Asupra legăturilor literaturii noi cu muzica, v. ce spuneam în *Sufletul nou în poezie: Conferențele „Viețel Nouă“*, 14-16.

În contrast cu scriitorii noi cei de altădată erau refractari muzicii, și cînd e să înțelegem deosebirea dintre ei, să explicăm, în parte, felul lor de a se exprima, imaginile la care recurg etc. constatarea aceasta are și ea valoarea ei. Vorbînd în „Jurnalul“ lor (II, 12) despre Balzac, frații Goncourt spun că dînsul „execra“ muzica — și tot acolo cetim: „Hugo ne peut pas la souffrir. Lamartine l'a en horreur“, iar A. Daudet scria în *Trente ans de Paris*, 330: „En France, les gens de lettres ont généralement la musique en horreur... Théophile Gautier, Saint-Victor, Hugo, Banville, Goncourt, Zola, Leconte de Lisle, tous musicophobes“.

representare care transpusă în artă își găsește formularea în cuvintele lui Adrien Michoud: „c'est dans l'universel mouvement qu'il faut cueillir la Beauté“¹. Chiar la scriitorii prin a căror sensibilitate impresiile trec mai atenuate, al căror temperament e mai puțin tumultuos, găsim aceeași viziune pornind dintr'un fond sufletesc în care stăpânește neliniștea, febrilitatea.

Suflete neliniștite erau și romanticii, dar ei îndreptau această însușire mai mult spre tragic, spre pesimism, simțindu-se prea mici, parcă zdrobiți, în fața misterioaselor forțe ale naturei. La scriitorii noi neliniștea e de altă natură: apare ca un stimulent de a se apropia de realitate, de a descoperi pretutindeni izvoare de energie, pentru ca să-și îndrumeze sufletul spre o continuă ascensiune, spre un neoprit excelsior. Contactul cu natura e pentru ei un prilej mai mult de a se înălța spre un senin idealism.

În legătură cu felul cum e interpretată natura trebuie să amintim că în literatura nouă vedem exprimat mereu, aproape ca o obsesiune, sentimentul infinitului. De altfel, nici nu ne putem închipui o poezie înaltă, profundă, fără acest sentiment. Fiind și el înțeles în

1. *Le tourment de l'Unité*, 385.

diferite chipuri, după concepțiile de care sîntem stăpîniți, în literatura nouă îl găsim nuanțat ca și sentimentul naturei, adică fără acele idei întunecate, acea filosofie deprimantă la care se opriau mințile de altădată. În fața infinitului omul modern nu se simte așa de mic încît să-l privească cu groază și, în cele din urmă, să renunțe de a-și pune unele întrebări asupra tainelor din jurul lui. Din dorul de a cunoaște cît mai mult, din credința că e în puterea gîndurilor lui să cucerească zi cu zi ceva din necunoscut, el nu pune hotare viziunilor lui, nu fuge de ce îi chinuește uneori sufletul, dar îi aduce mulțumiri superioare. Gîndindu-se la tendința dominantă în trecut de a nu lăsa spiritele să se avînte prea departe și stăruind asupra felului cum trebuie să ne comportăm azi, Maeterlinck observă într'un loc ¹:

Le plus grave reproche qu' on puisse faire aux religions positives et notamment au christianisme, c'est qu' elles ont trop souvent, sinon en théorie, tout au moins en pratique, favorisé ce rétrécissement du mystère de l'Univers. En l'étendant, nous étendons l'espace où se mouvra notre pensée. Il est pour nous ce que nous le faisons; formons-le donc de tout ce que nous pouvons atteindre à l'horizon de nous-mêmes. Quant à lui, nous ne l'atteindrons jamais, c'est entendu; mais nous avons bien plus de chance de nous en

1. *La mort*, 225-226.

rapprocher en lui faisant face, en allant où il nous attire, qu' en lui tournant le dos pour revenir où nous savons bien qu'il n'est plus. Ce n'est pas en diminuant nos pensées que nous diminuerons la distance qui nous sépare des dernières vérités ; c'est en les grandissant le plus possible que nous avons la certitude de nous tromper le moins possible. Et plus s'élève notre idée de l'infini, plus s'allège et se purifie l'atmosphère spirituelle dans laquelle nous vivons, plus s'amplifie et s'approfondit l' horizon sur lequel se détachent nos pensées et nos sentiments qui se nourrissent de cet horizon qu' ils animent.

Chiar dacă ne dăm samă că multe lucruri rămîn neînțelese pentru noi și vor rămînea totdeauna, că nemărginitul ce ne ispitește privirile e un noian de taine, avem totuși satisfacția intelectuală că am izbutit să cunoaștem mai mult decît cei de altădată și, prin aceasta, să ne simțim mai tari, întrezărind alte desrobiri după acelea de care am ajuns să ne bucurăm. Azi, cum spune Verhaeren :

L'homme...

... est l'heureuse audace au lieu d'être la crainte ;

Tout l'infini ne retentit que de ses bonds

Vers l'avenir plus doux, plus clair et plus fécond ¹.

Unde e și de data aceasta, prin urmare, aceea sărăcie de idei ori acea bolnăvicioasă pornire de a se preocupa numai de ce e neînsemnat sau

1. *Les cultes* — *Les forces tumultueuses*.

anormal care s'a zis de atîtea ori că ar caracteriza literatura nouă?

Lăsînd să vorbească înseși operele lor, reiese că scriitorii contemporani dau sentimentului naturii o interpretare originală, asociîndu-l cu sentimente de care altădată era ținut departe și înălțîndu-l la o concepție care lărgeste orizontul nostru sufletesc. Indemnîndu-ne să nu rupem legăturile cu natura, ci să ne apropiem cît mai des de ce ofere privirilor noastre, să ne cufundăm în ea, s'ar părea că acest îndemn al lor e în contradicere cu ideea că cu cît evoluăm, cu atît trebuie să ne emancipăm mai mult de natură. S'ar părea, cu alte cuvinte, că ni se spune să ne întoarcem la un fel de primitivism, la vremile cînd omul trăia sub imperiul forțelor naturii, se simția cu totul slab în fața lor. Contrazicerea e numai aparentă. A veni în contact cu natura și a-ți lăsa sufletul să se identifice cu multiplele ei forme nu înseamnă numai de cît a te supune ei, a te lăsa copleșit de ea. Omul de știință se îndreaptă spre natură pentru ca observînd-o, cercetînd-o, să pătrundă în misterele ei și să descopere mijloacele de a o supune voinței noastre. Fără să procedeze ca oamenii de știință, scriitorii noi se apropie și ei de natură atrași de ce cuprinde misterios și încredințați că în contact

cu ea își îmbogățesc sufletul, îi dau puteri nouă, pentru ca pe urmă să o privească oarecum supusă gândurilor lor, să se simtă stăpîni pe ea. Deci și dînșii derivă cunoașterea naturei spre sentimentul stăpînirii ei, așa cum el s'a dezvoltat tot mai mult în evoluția sufletească modernă.

După ce am văzut cum e prezentată în general natura în literatura nouă să cercetăm în ce chip sînt rediate diferitele ei aspecte.

Cu sufletul lor tumultuos și înclinat a se cufunda în visiunile infinitului, scriitorii noi e firesc să cînte cu o deosebită predilecție marea. Inspirația lor e de acord aici cu ceea ce constatăm în literaturile moderne, pentru că după cum s'a observat de multe ori numai în timpul mai nou s'a ajuns să se înțeleagă mai bine poezia mării. Poetii de altădată rareori își îndreptau privirile spre nemărginitul în veșnică mișcare și erau departe de a descoperi în el motive bogate de contemplări, de efusiuni lirice.

Pentru a vedea cum e redată marea în poezia nouă va trebui să ne adresăm mai mult scriitorilor francezi, deși ne-am fi așteptat să întîlnim mai des și exprimat cu mai multă originalitate acest motiv de inspirație și la poetii italieni, pentru că după cum spune A.

Baccelli într'un articol *La poesia del mare*¹: „Italia deasupra mării s'a înălțat, prin mare trăește, spre mare deci trebuie să se îndrepte sufletul italian“. Marea nu apare numai rar în operele scriitorilor generației nouă din Italia, dar o vedem deșteptînd sentimente pe care le putem numi anacronice, pentru că nu sînt în armonie cu sensibilitatea modernă. Cînd cetim, de pildă, la Aldo Palazzeschi aceste versuri:

Eu și marea
Nu ne împăcăm de loc,
Pentru că totdeauna mă plictisește
Veșnicul ei vuet²,

ele ne reamintesc repulsiunea pe care o aveau oamenii de altădată pentru mare, pe care o împărtășiau și poeții — marea avea pentru ei ceva neliniștitor, le inspira groază, pentru că vedeau în ea un fel de dușman al omului, o întrupare a duhurilor rele.

Cînd trecem la scriitorii francesi întîlnim cu totul alte accente. Dacă ne oprim la Paul Fort, e adevărat că și dînsul ne transportă uneori într'o atmosferă de arhaism literar; cînd își propune să cînte marea îl vedem procedînd ca scriitorii din trecut, în sensul că

1. *Nuova antologia*, 16 aug. 1914, 613 urm.

2. *Le mie passeggiate — L'incendiario*.

spune dela început ce voește să descrie și, în același timp, mărește această impresie de ceva învechit prin aceea că recurge la tonul biblic pentru a slăvi frumusețile mării :

Je veux parler du soleil sur la mer. Je veux verser tout ce que j'ai d'ardeur, toute la puissance de ma bonté pour parler du soleil sur la mer. Mais à genoux, à genoux sur les sables (je veux parler de l'aurore sur la mer), ce que je veux prononcer avant tout, avec toute la force de mon amour, ô mon Seigneur, c'est mon humble prière vers ton premier regard, dans le lever du jour. Ta face de bonté sur la grande mer vierge, l'aurore de ta face de bonté ! Oh, pardonne-moi, Seigneur, ô mon Seigneur, je veux parler de la face sur la mer ¹.

Paul Fort își dă totuși samă că nu trebuie să se oprească aici și mai departe vine să exprime astfel ce simte privind marea — i se pare că trăește toată neliniștea ei și se pierde împreună cu ea în infinit :

Je suis la mer, je suis mes rivages, les terres, et leur ondulation parle encore de moi. Elles me reviendront, ces volages matières. Voyez plus haut ! je suis l'universel émoi,

l'océan de la création universelle, et le grand Tout mouvant, Dieu même, ou le seul germe. Je suis le pas précipité dans un seul ciel de l'immortelle vie durant l'éternité ².

Cu înfloririle ei de lumină, marea e ca o pri-

1. *Ballades françaises*, II-e série, 167.

2. *Ibid.*, 172.

veliste de sărbătoare și-l face să vibreze de bucuria de a trăi :

Douceur d'aimer ! douceur de vivre ! chants et parfums, mer colorée des plus touchantes harmonies de l'air, nuées et nue mirées, mer chantante, mer parfumée, doux cheveux d'aube de la lame, qui meurt aux sables et que l'on suit, frange légère au grand mystère, langueur marine, que je vous aime !... La mer est verte, la mer est grise, elle est d'azur, elle est d'argent, et de dentelles que l'air brouille, en mélangeant leurs tons changeants... Des iris glissent sur mes yeux, des myosotis et des menthes, j'ai tout le prisme dans les yeux, le sable d'or sous mes cils bleus, entre mes cils palpite et chante la mer aux voiles frissonnantes, la mer charmante... Douceur d'aimer ! douceur de vivre ! chants et parfums, mer colorée ¹.

Și cînd mirajul depărtărilor îl ispitește poputul, privind la țărmlul lăsat în urmă, exclamă :

Il est bon de partir; il est beau de chanter sous le sourire blanc des voiles quand chante le matin aux ailes du vent frais, chanter, partir sans un regret.

Ceux de la terre, qu' ils pleurent, car ils sont ceux qui partent. Ceux de la mer, leurs voiles sont gonflées de souvenirs, et le pays quitté, plus beau dans leur mémoire, restera le refrain des pays qu' ils vont voir.

Ceux qui restent, pleurez, vous êtes ceux qui partent : tous les jours, à chaque heure, la terre vous l'oublierez. Et l'on n'aime vraiment que dans le souvenir le pays que l'on aime, et lorsqu' on l'a quitté ².

1. *Ibid.*, 176-177.

2 *Ibid.*, 177-178.

Pornind pe drumul valurilor ne simțim parcă legănați între vieața trecută și cea viitoare, așa că oricît am căuta să le deosebim le vedem nedespărțite și parcă priu una înțelegem mai bine pe cealaltă. Duși de visiunea neașteptatului, sufletul se întoarce totuși în urmă și amintirile licăresc înduioșetoare, mai frumoase, pe cerul depărtărilor... În fața mării și pe întinsul ei — ne spune Paul Fort — vieața, și cu bucuriile și cu suferințele ei, ni se luminează mai bine, o simțim mai puternic.

Pentru Verhaeren, marea e ca o tovarășe a sufletului său și spre ea se îndreaptă meru, pentru că ascultînd frămîntarea valurilor i se pare că aude povestea vieței lui :

La mer ! la mer !
 La mer tragique et incertaine,
 Où j'ai traîné toutes mes peines !
 Depuis des ans, elle m'est celle
 Par qui je vis et je respire,
 Si bellement, qu'elle ensorcelle
 Toute mon âme, avec son rire
 Et sa colère et ses sanglots de flots...

La mer ! la mer !

Elle est le rêve et le frisson
 Dont j'ai senti vivre mon front.
 Elle est l'orgueil qui fit ma tête
 Comme de fer, dans la tempête ¹.

1. *Au bord du quai — Les visages de la vie.*

Dapă marea tragică Verhaeren ne presintă marea cu irisări fermecătoare, cu chemări spre visuri mîngîietoare, senine, cu mărețe perspective pierdute în nesfîrșit :

Dites, la mer nue et pure, comme une idée,
Qui luit et envahit mon âme émeraudee !

Et l'infini qu'on aime et l'infini qu'on veut
Boire soudain, avec la soif de tous ses pores !

Dites, la paix des grands couchants en mer !
Dites, et leur douceur et leur splendeur penchante,
Le soir, lorsque l'on croit, là-bas, dans le soleil,
Que la lumière chante !

Oh ! s'endormir, près des vagues étales,
Comme quelqu' un des premiers temps du monde,
Être la mer, être le soir,
Ne faire qu'un, avec l'or de leurs miroirs
Et les pourpres de leurs Golcondes !

Se transmuier, pour revivre, soudain,
D'une vie atlantique et surhumutne ! ¹

Marea îl atrage, îl încîntă, deci pe Verhaeren prin senzația de infinit pe care i-o dă și aceea de a i se părea că trăește o viață multiplicată, supraomenească. Și mai mult decît marea liniștită temperamentul lui îl face să iubească marea vijelioasă, amenințătoare, așa cum o cîntă și Suarès :

1. *L'eau — Les visages de la vie.*

La mer violente est mon climat, où il faut toujours agir et faire route, à moins de faire naufrage...

La mer dangereuse, dans les orages de la brume et du soleil, est la mer qui me convient ¹.

Marea rostogolind talazuri, făcînd să se cutremure totul în jurul ei ca o putere diabolică, marea frămîntată de neliniştea care fulgeră și prin sufletele noastre — pe ea o slăvesc mereu scriitorii de azi.

Ce departe e poesia de altădată, săracă în sugestioni, pierzîndu-se în descrieri, căutînd mai mult efecte coloristice...

Impresionați de tot ce e maiestos în natură, scriitorii noi nu uită să cînte și munții, care le inspiră uneori aceleași sentimente ca și marea, prin ceea ce cuprind misterios și prin darul de a ne cufunda în extas:

...la montagne s'épanche comme un chant radieux. Un torrent visible de suaves harmonies s'échappe des lèvres penchées du Seigneur... Dans le chant matinal, né du verbe de Dieu, la montagne brillante prend forme et tournoie! Elle s'épanche et demeure, que tout homme la voie!.. La montagne s'épanche comme un chant radieux...

La montagne est divine sous l'aurore en fleurs.

Astfel începe Paul Fort ² imnurile sale închinat munților. Și urmărind înfățișarea lor schimbătoare, cînd un vâl ușor, azurat, se în-

1. *Idées et visions*, 47

2. *Ballades françaises*, II-e série, 17-18.

tinde peste ei, ceva ca din infinitul mării i se arată :

On ne sait où finit le flot de la montagne. De bleuâtres vapeurs continuent les sommets, tandis que le ciel bleu, qui s'y penche et s'efface, luit plus bas sous les branches au profil des forêts...

On ne sait, dans l'azur, où finit la montagne ¹.

Dela munți spre cer o scară de lumină i se pare că se înalță și gândurile se avîntă pe ea ca să se apropie de dumnezeire :

...tu pourrais, poète... élever en prière ton lyrisme hardi, ne voir en la montagne, offerte en bel espoir, qu'un échelon vers Dieu et vers son paradis,

dominer la montagne, et tu verrais, peut-être, sur la plus haute cime que tu aurais gravie, descendre des étoiles ou monter de ton être l'échelle de clarté qui mènerait vers Lui ².

Pe culmile munților, ajungem să înțelegem ce clipe neprețuite sînt acelea cînd putem admira splendorile care se desfășură în jurul nostru, ce binefacere e contemplarea frumuseții :

Te souviens-tu d'avoir erré sur la montagne, Homme, et sur ton regard d'avoir laissé flotter le voile de ton rêve dans le vent des étoiles, et d'avoir dit : « c'est là l'heure de la Beauté !

1. *Ibid.*, 19.

2. *Ibid.*, 20.

L'heure de l'harmonie est l'heure de l'extase. Le cœur ému palpite à l'unisson des sphères; leur poussière animée penche ses purs rivages et, vers eux, l'âme humaine monte comme une mer,

d'avoir dit aux étoiles: „étoiles, je vous aime! et c'est de la beauté que vous versez en, moi. L'harmonieuse fougue de vos ardents systèmes m'enseigne l'art divin de créer sous des lois...¹“

Cîteodată ceea ce se ofere privirilor poetului ia semnificația unor simboluri, îi evocă episoade din viață. Florile de pe înălțimile munților, luptînd cu asprimea vremilor și învinse în această luptă, îi par ca atîtea visuri ale noastre pe care le vedem apunînd:

Dans la vapeur bleue qui t'enveloppe, ô montagne, la flore de tes sommets s'agite comme les songes...

Elle naît en luttant, elle meurt en bataille contre la pierre froide, les torrents, la rage des vents, et se déchirant à redevenir poussière se délivre de sa tâche inutile sur terre.

Dans la vapeur bleue qui t'enveloppe, ô montagne, la flore de tes sommets souffre et meurt comme les songes².

Un izvor ce se coboară sprinten, din culmi ca să se piardă în șerpuiți leneșe pe o cîmpie e imaginea sufletului nostru cînd din înălțimile mîndre, luminoase, se vede de-odată în monotonia, în golul vieții celor mulți

Que c'est humain et déchirant, l'eau qui s'écroule des

1. *Ibid.*, 39-40.

2. *Ibid.*, 48.

versants, sanglote et roule des cailloux, dans les plaines où vivent les hommes ¹.

Poesia munților nu poate fi despărțită de aceea a pădurilor, a codrilor care au singurătatea lor, cu vălul de mistere, de umbre, ce-i învăluie, ne chiamă să ne împărtășim din liniștea în care putem sta mai bine de vorbă cu gândurile noastre și urmări sborul visurilor :

Calme infini ! Tout chante en moi. Quel grand silence m'envahit ! Tout chante en moi, ma pensée et ma vie. O grand silence indéfini !... C'est tous les sons qui me pénètrent, c'est leur musique, à l'infini, qui s'équilibre et chante en moi — dans ce séjour de paix et de mélancolie !

...ô mer de silence où naufragent les bruits, cœur de la forêt, cœur de mage, profond puits, puits du monde où es vérités sont endormies, océan de silence où les heures naufragent, où l'Espace n'est plus que l'ombre de l'Espace, crypte sainte, asile des extases infinies dont les arbres profonds sont seuls le don sublime, au calme de leur ombre, au parfum de temple de leurs feuilles ! ².

Rătăcind prin desişurile unei păduri, imaginația poetului descopere simboluri, regăsește parcă vieața noastră, prelungindu-se, repetându-se acolo. Nu ascunde oare și pădurea o lume ca a noastră, nu se petrec oare și în ea drame ca acelea pe care le vedem zilnic

1. *Ibid.*, 52.

2. *Ibid.*, 78, 112.

în jurul nostru? Iată cîțiva arbori mici, plăpînzi, printre alții uriași, care, crezîndu-se stăpînii pădurei, vreau parcă să se bucure singuri de darul luminei, să împiedece pe cei mai slabi să trăească și ei. Pădurea cunoaște și ea lupta pentru viață:

Ou souffre. Les petits étouffent les plus grands, ou les plus grands écrasent... Et que c'est saint, au fond, cette lutte infinie vers la lumière! Que sais je? C'est la Vie que Dieu veut ainsi, non autrement ¹.

Tot un simbol vede poetul în umbra pe care o revarsă arborii în jurul lor: ea este ca o aripă de apărare, de protecțiune, ca un gest de dreptate pentru toți, și mai mari și mai mici:

L'ombre égale pour tous est comme une justice autour des feuilles, sur les buissons, du cœur battant des chênes aux racines qui glissent puis foncent dans la nuit molle et fraîche des mousses, sur les ruisseaux qui glissent, doux baumes au gazon, et sur les aromates, mes délices, des jeunes arbres où pullulent les bourgeons ².

O visiune de același fel întîlnim la Romain Rolland cînd și dînsul privind la arborii unei păduri are impresia că asistă la o luptă surdă între ei pe care o înfățișează mai viu decît Paul Fort, dar cu asociațiuni, cu imagini asemănătoare — coincidență în care nu trebuie să ve-

1. *Ibid.*, 91.

2. *Ibid.*, 96-97.

dem probabil o reminiscență, un împrumut dela autorul *Baladelor franceze*, ci o asemănare întâmplătoare, datorită identității de pre-dispozițiuni proprii scriitorilor noi¹:

Les carnages accomplis par l'homme sont si peu de chose, eux-mêmes, dans la tuerie de l'univers !... Les plantes paisibles, les arbres muets sont entre eux des bêtes féroces. Sérénité des forêts, lien commun de rhétorique facile pour les littérateurs qui ne connaissent la nature qu' au travers de leurs livres!.. Dans la forêt toute proche, à quelques pas de la maison, se livraient des luttes effrayantes. Les hêtres assassins se jetaient sur les sapins au beau corps rosé, enlaçaient leur taille svelte de colonnes antiques, les étouffaient. Ils se ruaient sur les chênes, ils les brisaient, ils s'en forgeaient des béquilles. Les hêtres Briarées aux cent bras, dix arbres dans un arbre ! Ils faisaient la mort autour d'eux... Plus bas, dans la forêt, les acacias, partis de la lisière, étaient entrés dans la place, attaquaient la sapinière, étreignaient et griffaient les racines de l'ennemi, les empoisonnaient de leurs sécrétions... O paix de la nature, masque tragique qui recouvre le visage douloureux et cruel de la vie !²

Din asemenea simbolisări se poate vedea ce efecte neașteptate ajunge să realizeze literatura nouă și cum apropie mai mult natura de noi, o dramatizează, o umanizează oarecum.

Lui Henri de Regnier poesia pădurilor i s'a arătat, cîtva timp, cum mărturisește sin-

1. Ceva analog găsim, de altfel, și în romanul *Chanaan* (sfîrșitul cap. II) al scriitorului portughez G. Aranha.

2. *Jean-Christophe* : *Le buisson ardent*, 310-311,

gur, în colori de melancolie, dar într'o zi
i-a apărut mai senină, a trezit în sufletul său
simțiri înviorătoare ;

O vous que j'ai aimée aux jours de ma jeunesse
D'un sombre amour,
O Forêt, vous étiez la sœur de ma tristesse
Et son séjour !...

Pardon de vous avoir, ô ma Forêt, aimée
D'un sombre amour !
Ce n'est plus celui-là maintenant que j'éprouve,
Ce n'est plus lui,
Et, lorsque dans votre ombre encor je me retrouve,
Comme aujourd'hui,

Je sens votre vigueur, vos baumes et vos forces
Entrer en moi,
Et le Dieu qui l'habite entr'ouvre votre écorce
Avec son doigt.

Comme vous, chêne dur, je garde dans la terre
Qui la nourrit
Ma racine secrète, obscure et nécessaire ¹...

În răcoarea, în umbra pădurilor, ne simțim
renăscuți: ceva din forțele primitive ale na-
turei parcă pătrunde în noi. Ca și marea, pă-
durile dau senzația vieții reînnoite, intensifi-
cate :

Si la Mer est trop loin, écoute la Forêt.

1. Ode — *La cité des eaux.*

Sois attentif, sois docile et surtout sois prêt
 A saisir la rumeur vivante éparse en elle
 Et, debout, sens en toi la force universelle
 Sourdre, croître, grandir et monter à son but
 En ta stature d'homme ainsi qu' en l'arbre nu ¹.

Pentru Verhaeren, munții au ceva tragic,
 neliniștitor, prin misterele pe care le ascund.
 In ci

S'élabore la vie énorme et minuscule
 Des atomes et des poussières ²

și ce zacé în adâncimile lor așteaptă să vadă
 lumina și cu străluciri să farmece privirile
 noastre :

Les fers, les plombs, les ors, les pierres
 Y reposent. Et les bijoux et leurs yeux lourds
 Qui ne peuvent se voir dormir,
 Mais qui s'éveilleront pour, tout à coup, frémir
 D'unanime clarté suprême,
 Attendent là, que, largement, un jour,
 Au front des rois ils surgissent en diadèmes.

In jurul lor plutește

Un murmure lointain de songe et de légende
 și gîndindu-te la atîtea veacuri care au trecut
 peste frunțile lor parcă auzi vorbind eter-

1. Autre inscription — La cité des eaux.

2. Le mont — Les visages de la vie.

nitatea și te simți cufundându-te în ea, pierzându-te în imensitate :

. j'étais comme insensé
De vivre et de sentir tant de siècles frémir...

Mon âme était anxieuse d'être elle-même ;
Elle s'illimitait en une âme suprême
Et violente, où l'univers se résumait ;
Sur la vie et la mort planait un même visage,
Je ne distinguais plus leur forme au fond des âges ;
Tout me semblait présent et je me transformais
Moi-même et je me confondais avec un être immense
Qui ne voit plus quand tout finit, quand tout commence,
Ni pourquoi la tragique humanité
Avec ses cris, avec ses peurs, avec ses plaintes,
Traîne ses pas marqués de sang, au labyrinthe
De la nocturne et flamboyante éternité.

Pădurile dau lui Verhaeren tot impresia eternității :

Ce bois...
Il est d'éternité,
Puisque personne
Ne se rappelle avoir planté
Ses chênes monstrueux à tête de gorgones.
Il est d'éternité, comme la vie,
Violente, prodigieuse, inassouvie,
Depuis toujours jusques jamais ¹.

Cînd pădurea e bicuită de vijelii prin ea
parcă trece „le spasme universel des choses“,

1. La forêt — Les visages de la vie.

cutremurarea care înfiorează lumea întreagă, îi dă neliniștea necontenitelor prefaceri.

Celor care nu sînt în stare să simtă emoțiuni puternice pădurea nu le evocă nimic deosebit, pe cînd dacă ești dintre aceia care poartă cu ei înfrigurarea gîndurilor, vei auzi nenumărate glasuri tainice venind spre tine, vei desluși ceva măreț cînd rătăcești prin umbrele ei :

Pour les regards distraits et les folles cervelles,
C'est aujourd'hul le domaine des seuls oiseaux,
Ce bois, où les siècles ont mis leur sceau !

Mais toi, passant fiévreux, toi, qui réèles,
En ta mémoire, en ton désir,
Tout le passé, tout l'avenir,
Et les rejoinis et les unis et les convie
A exalter, à chaque heure, la vie,
Mêle aux sèves innombrables dont les forêts,
Infiniment, sont traversées,
Le sang même de tes pensées ;
Multiplie et livre-toi ; défais
Ton être en des milliers d'êtres
Et sens l'immensité filtrer et disparaître,
Avec son calme ou son effroi,
Si fortement et si profondément en toi,
Que t'absorbent les vents et les orages
Et les beaux soirs dont les gloires voyagent
Et s'accrochent, à la cime des bois...

Poetisarea munților și pădurilor culminează

astfel tot spre sentimente superioare, spre o potențare a emoțiunilor.

Cu o notă particulară apare această inspirație la câțiva scriitori în sensul că ea e asociată de sentimente personale pe care nu le-am întâlnit nici la Paul Fort, nici la ceilalți poeți amintiți. Astfel, Francis Jammes ne mărturisește că în sufletul lui vede întipărirea adâncă a peisajelor sălbatice în mijlocul cărora s'a născut; trăind de copil în preajma munților, firea lui a primit înrîurirea puternică a lor:

Près des montagnes je suis né, près des montagnes,
Et je sens bien maintenant que dans mon âme
Il y a de la neige, des torrents couleur de givre
Et de grands pics cassés où il y a des oiseaux
De proie qui planent dans un air qui rend ivre,
Dans un vent qui fouette les neiges et les eaux ¹.

În același fel se exprimă Chocano, când cercetînd adîncurile sufletului său ajunge să înțeleagă ce i-a dat acea vigoare de care se simte mîndru:

Sînt sufletul primitiv,
Sînt sufletul primitiv al Anzilor și pădurilor,
Sînt freacățul frunzelor în noapte...
Sînt imnul apelor și al vînturilor ².

1. *J'allais dans le verger — De l'angélus de l'aube à l'angélus du soir.*

2. *El alma primitiva — Alma America.*

Dacă Jammes și Chocano cîntă acest primitivism, ei nu vin să spună prin aceasta că voesc să rămîna în el, nu pledează, ca poeții de altădată, pentru o întoarcere elementară la natură; recunoscînd ce datoresc mediului în care s'au născut, ce forțe au primit din el, în aceste forțe găsesc un stimulent pentru a-și înălța gîndurile, pentru a privi viața în lumina ideilor de care trebuie să fie stăpîniți poeții astăzi.

Scritorii noi nu realizează arta numai în unele limite, nu se opresc numai la cîteva game de predilecțiune, ca pictorii care se mărginesc la marine ori peisaje cu munți. Ori-zontul lor emoțional e mult mai întins.

Astfel, inspirația nouă își găsește varieri în contemplarea și altor aspecte ale naturei, cum sînt cîmpiile, cu poezia lor de nemărginit cînd senin, cînd întunecat, lăsînd gîndurilor sbor liber :

La plaine immense élargissant nos rêves,

cum spune Vielé-Griffin. Pentru Paul Fort cîmpiile sînt tot un prilej de reverii, în al căror vag parcă vede topindu-se visul lumii întregi :

Vois la plaine bercer un songe, tout un grand rêve de lumière, vois naître, des blés et du jour levant, un clair

million d'ailes et de fleurs... Vois la terre bercer un songe, vois naître des blés tout le rêve du monde ¹.

Cînd lumina se răsfață pe verdeața ei și cînd, într'o zi de sărbătoare, pe cărările cu serpuiri trec cei care se îndreaptă spre locul de rugăciune, cîmpia e ca un suflet de copil în care vremea nu a lăsat nici o umbră :

La plaine est puérile. Les gens vont à la messe et semblent bien heureux. La cloche du dimanche, douce comme l'avril, fait rouler doucement les perles du ciel bleu...

La ronde du vent frais marque la joie de l'heure. Les gens vont à la messe et semblent bien heureux ².

În desolarea toamnei, cu amintirea numai a ceea ce a strălucit pe întinderea ei, cîmpia pare o poveste ce ne vorbește de ființe împietrite prin vraja unei zîne :

... la plaine infinie est comme le paysage d'une légende ancienne à jamais oubliée (comme le reflet d'un monde dormant dans un glacier) et dont les rois, les reines, les peuples seraient morts, dont l'oiseau, le roseau, la fleur vivraient encore — tenteraient de vivre encore en ce pays glacé, dans une aube éternelle, par de méchantes fées ³.

Mai mult tragic se înfățișează lui Verhaeren cîmpiile, pentru că îi aduc aminte de cei care le cutreeră ducînd cu ei povara atî-

1. *Ballades françaises*, II-e série, 122.

2. *Ibid.*, 137.

3. *Ibid.*, 131

tor ani de chinuri, părăsind căminul lor sărac
 pentru ca să se îndrepte spre orașe unde nă-
 dăjduesc că vor găsi altă viață :

Sous la tristesse et l'angoisse des cieux

Les lieues

S'en vont autour des plaines...

...des gens las, par tas,

...vont de bourg en bourg...

C'est la plaine, la plaine

Immensément, à perdre haleine,

Où circulent, dans les ornières,

Parmi l'identité

Des champs du deuil et de la pauvreté,

Les désespoirs et les misères ;

C'est la plaine, la plaine

Que sillonnent des vols immenses

D'oiseaux criant la mort

En des houles de cieux au nord ;

C'est la plaine, la plaine

Mate et longue comme la haine,

La plaine et le pays sans fin

D'un blanc soleil comme la faim,

Où, sur le fleuve solitaire,

Tourne aux remous toute la douleur de la terre ¹.

Nu visul întregii lumi — ca la Paul Fort —,
 ci durerea de pretutindeni i se pare lui Ver-
 haeren că plutește deasupra câmpiilor — și
 ce admirabilă imagine aceea a câmpiei „mate et
 longue comme la haine“.

1. *Les plaines — Les villes ten'aculaires.*

Cît de bogată și originală e inspirația scriitorilor noi se poate vedea și cînd se oprește la motive întru cîtva deosebite de acelea pe care le-am văzut, motive luate tot din cadrul naturei, dar mai mărunte, pîrînd chiar prosaice uneori, fără acel prestigiu de poezie pe care-l au marea și munții.

Iată poezia *L'arbre* a lui Verhaeren ¹. Întîile versuri cuprind o descriere fugitivă și imediat sîntem duși spre o viziune maiestooasă, amănuntul capătă o semnificație simbolică largă

Tout seul,

Que le berce l'été, que l'agite l'hiver,

Que son tronc soit givré ou son branchage vert

Toujours, au long des jours de tendresse ou de haine

Il impose sa vie énorme et souveraine

Aux plaines.

Arborele, așa cum se înalță falnic, ne aduce aminte vieața energetică, vieața suverană — el stăpînește cîmpia ca un erou al vremilor. În trunchiul lui închide nenumărate amintiri; a văzut strecurîndu-se atîtea vieți, a auzit atîtea glasuri răsunînd în jurul lui:

Il voit les mêmes champs depuis cent et cent ans

Et les mêmes labours et les mêmes semailles,

Les yeux aujourd'hui morts, les yeux

Des plus lointains aïeux

Ont regardé, maille après maille,

1. *La multiple splendeur.*

Se nouer son écorce et ses rudes rameaux.
 Il présidait tranquille et fort à leurs travaux...
 Il est tout le passé debout sur les champs tristes.

Amintirile îl întristează uneori, dar când vine primăvara, uită zilele posomorîte, se simte reînviat, tresaltă în încântarea luminei tinere :

...quels que soient les souvenirs
 Qui, dans son bois, persistent,
 Dès que janvier vient de finir
 Et que la sève, en son vieux tronc, s'épanche,
 Avec tous ses bourgeons, avec toutes ses branches,
 — Lèvres folles et bras tordus —
 Il jette un cri immensément tendu
 Vers l'avenir.

Spre acest arbore — continuă poetul — m'am îndreptat de multe ori și apropiindu-mă de el simțiam că-mi transmite și mie din vi-goarea lui :

..son rythme et sa force totale
 Passaient en moi et pénétraient jusqu'à mon cœur.

Alors, j'étais mêlé à sa belle vie ample ;
 Je m'attachais à lui, comme un de ses rameaux ;
 Il se plantait, dans la splendeur, comme un exemple ;
 J'aimais plus ardemment le sol, les bois, les eaux,
 La plaine immense et nue où les nuages passent ;
 J'étais armé de fermeté contre le sort,
 Mes bras auraient voulu tenir en eux l'espace ;
 Mes muscles et mes nerfs rendaient léger mon corps
 Et je criais : „La force est sainte...”

Pe lângă emoțiunea estetică, asemenea versuri nu deșteaptă oare în noi o idee moralizatoare, nu ne dau oare un fel de sfat pentru viață? Indirect ele ne spun: deprindeți-vă să priviți de aproape natura, pentru că orice trăește în ea, chiar ce pare neînsemnat, cuprinde un înțeles adînc, vă dă învățături, vă sugerează gînduri înălțătoare.

Să ne oprim la o altă poezie: *Les routes*¹. Ciudată idee, își va zice cineva, să cauți inspirație în praful și pietrișul drumurilor. Și totuși — să-l ascultăm pe Verhaeren:

Pendant l'hiver morne et lassé

Autour des âtres

Les grand' routes grisâtres

Semblent traîner au loin sous un ciel lourd et las.

Mais dès que les beaux jours les réchauffent là-bas

Toutes se réveillent jeunes comme la vie.

Leurs grands gestes à travers champs convient

Au travail vaste et clair.

Drumurile au, deci, și ele un suflet care le face să se întristeze ori să se bucure de ce ne întristează ori ne bucură pe noi; ele sînt părtașe la frămîntările noastre, ele ne văd, ne aud ce vorbim de atîtea ori:

...les routes grandes ou petites

Visitent

De l'aube au soir, durant l'élé,

1. *Les blés mouvants.*

Et la ferme bruyante et le clos écarté ;
 Leur voisinage est doux à ceux qui, sur leur porte,
 S'assoient le soir en se parlant des choses mortes.

Cîte lucruri nu cunosc drumurile, cîtă vieață
 nu trece peste ele, și cîte taine nu-și împăr-
 tășesc unele altora legînd depărtările :

Elles connaissent tout : bonheur, tristesse ou deuil
 Que resserrent les murs et dérobent les seuils,
 Si bien que c'est et la joie et la peine
 Qu'elles charrient de plaine en plaine
 Avec l'entêtement de la vaillance humaine.

Ca să se vadă, într'o ultimă impresie, ce
 efecte de poezie ajung să realizeze scriitorii
 noi cîntînd natura să deschidem tot unul din
 volumele lui Verhaeren, *La multiple splen-
 deur*, și să cetim versurile *A la gloire du vent*.
 Ele sînt ca un imn închinat vîntului, acestei
 forțe a naturei pe care clasicii au cîntat-o și ei
 — Æolus —, dar fără să se ridice pînă la o
 inspirație ca aceasta :

D'où que vienne le vent,
 Il rapporte de ses voyages,
 A travers l'infini des champs et des villages,
 On ne sait quoi de sain, de clair et de fervent.
 Avec ses lèvres d'or frôlant le sol des plaines,
 Il a baisé la joie et la douleur humaines
 Partout...

Si j'aime, admire et chante avec folie
 le vent,

Et si j'en bois le vin fluide et vivant
 Jusqu' à la lie,
 C'est qu'il grandit mon être entier et c'est qu'avant
 De s'infiltrer, par mes poumons et par mes pores,
 Jusques au sang dont vit mon corps,
 Avec sa force rude ou sa douceur profonde,
 Immensément, il a étreint le monde ¹.

Nu ca o forță distrugătoare, ca un duh rău,
 ci ca o energie regeneratoare ne e înfățișat
 vîntul în această admirabilă poezie a lui Ver-
 haeren; din cutreerările lui — ca un pribeag

1. Comp. versurile lui Adolphe Retté :

Qui dira le mérite du vent ?

Souffle brusque, il retrousse les seigles,

Souffle large, il dépasse les aigles,

Souffle jeune, il s'éveille en chantant,

Souffle vieux, il s'endort en grondant —

Qui dira les mérites du vent ?..

Le vent sait des secrets profonds, il purifie

Les charniers et les cimaières :

Il est le rythme, il est la joie, il est la vie,

Il est le rêve de la terre.

Éloge du vent — Poésies (1897-1906)

Și acelea ale lui Francis Jammes :

O grand vent..

Je t'ai aimé toujours...

...Je t'aime comme un frère,

Je souhaite ton bonheur d'errer dans les ormeaux.

Je sais que les milliers de cœurs sont les oiseaux.

Élégie douzième — Le deuil des primevères.

al veșniciei — el ne aduce nenumărate ecouri, neastîmpărul vieții, înfiorările ce plutesc în nemărginit, și parcă simțim în sufletul nostru puterea lui, tot ce a cuprins în el, în goana-inebună prin lume¹. Nu e și aici ceva mai mult decît poezie izvorîată dintr'o bogată imaginație? — o măreață viziune proiectată asupra naturei și dînd gîndurilor îndemnuri la înălțare.

În felul de a cînta natura poezii de astăzi aduc astfel o inspirație nu numai superioară aceleia pe care o întîlnim la predecesorii lor, dar și orientată de o concepție unitară, armonică. Chiar atunci cînd se opresc la cele mai mici amănunte, cînd priveliști părăind neînsemnate impresionează sufletul lor, dînșii pun în evidență sentimente care le sînt proprii și în alte împrejurări și care apar în deplin acord cu sensibilitatea modernă. Spre constatarea aceasta sîntem duși cînd ne referim la cei mai

1. Nota aceasta nu o regăsim la alți poeți care au cîntat vîntul — așa poetul portughez A. Corrêa d'Oliveira — glorificator și el al puterilor naturei, panteist adeseori în sensul modern — numește vîntul „monstro dos ares, monstro horrendo e livido“ (*Tentacões de Sam Frei Gil*, 99) — dovedă că nu toți poezii noi au ajuns să înlătore inconherențe de viziune, să se emancipeze de rutina vechei literaturi.

representativi dintre ei, pentru că am văzut că unii mai păstrează ceva din spiritul vechi de a interpreta natura,¹ dar nu de aceștia

1. Aceasta se observă mai ales la poeții futuristi care nu numai că s'au arătat incapabili de a reinnoi inspirația din natură, dar au ținut să manifeste și un fel de dispreț față de ea, crezînd că prin aceasta vor părea mai moderni, ca și cînd alături de poezia care cîntă grașele, usinele, mașinile nu ar putea sta alături aceea care pleacă din contemplarea frumuseților eterne ce ne încunjură. Cît de unilaterală și de pedantă e această poezie proclamată ca de cel mai înalt „modernism“ ne arată versuri de felul acestora (*A l'automobile de course — La ville charnelle*), scrise de F. T. Marinetti pentru a ne convinge că un automobil în goană ne face... să rîdem de munți, să ne întoarcem privirile dela ei ca dela niște animale preistorice :

Montagnes, ô Bétail monstrueux ! ô Mammouts

Qui trottez lourdement, arquant vos dos immenses,

Vous voilà dépassées,... noyées...

Dans l'écheveau des brumes !... Et j'entends vaguement

Le fracas ronronnant que plaquent sur les routes

Vos jambes colossales aux bottes de sept lieues !

Porniți spre o poezie exclusivistă și ultraartificializată, nu e de mirare că futuristii ajung să privească natura ca o obesiune de care trebuie să ne emancipăm. A. Palazzeschi încheie astfel o poezie (*I fiori—L'incendiario*) în care cu o imaginație pervertită și cu trivialisări crede că a adus o originalitate față de poeții care cîntă farmecul florilor—pentru el simboluri de patimi, de viții, aparițiuni la fel cu cei care trăesc „in maniera scandalosa“ :

Doamne!...

Deschide-mi un adăpost

avem să ținem mai mult samă, ci de ceilalți, când este vorba de a fixa aspectele literaturii nouă.

Din observarea naturii și din atitudinea estetică în fața ei am văzut, în același timp, că se desprinde o concepție de viață, de morală am putea spune. Pentru psihologia scriitorilor contemporani și pentru chipul în care trebuie să-i judecăm, această latură a operei lor, oricât s'ar părea că nu are raporturi directe cu literatura, merită totuși să ne oprească

In afară de natură !

Dacă unii futuriști nu ajung pină la asemenea rătăcirii și găsesc că natura poate fi din când în când motiv de inspirație, în redarea ei, chiar când caută să se apropie de poezii mai noi care o exaltează, rămân mult în urma lor, se pierd în înșirări prosaice după care urmează cite o frasă ce arată numai intenții de a găsi poezie unde alții o simt intr'adevăr. Să-l ascultăm, de pildă, pe C. Govoni (*Fascino—Poesie elettriche*) :

...găsim bucurie
 In colorile vii
 Ale unei flori...
 In umbra răcoroasă
 A unei căsuțe drăgălașe,
 Acoperite de glicine...
 In holdele cu grâu ca aurul...
 In stelele care străpurg cerul
 In nopțile de vară...
 In toate lucrurile cele mai mărunte
 Descoperim un înțeles adinc.

mai mult după ceea ce, incidental, am relevat mai înainte, și pentru aceasta cel mai bun prilej ni-l dau atâtea pagini scrise de unul din cei mai de samă scriitori contemporani.

După poesii cu subtilități, cu abstracțiuni prin care simbolistii au căutat să afirme no-tatea lor, și după drame părăind ireale, ca niște legende ori alucinări, Maeterlinck s'a gândit într'o zi să ne dea vre-o două cărți în care să consemneze ce-i revelase ceasuri petrecute în mijlocul naturei sau ce învățase din observa-țiunile făcute de alții. Când la 1901 dedea la lumină *La vie des abeilles*, ținea dela înce-put să facă această mărturisire:

... voici longtemps que j'ai renoncé à chercher en ce monde une merveille plus intéressante et plus belle que la vérité ou du moins que l'effort de l'homme pour la connaître. Ne nous évertuons point à trouver la grandeur de la vie dans les choses incertaines. Toutes les choses très certaines sont très grandes et nous n'avons jusqu'ici fait le tour d'aucune d'elles.

Și pentru a precisa mai bine gândul său adăuga mai departe :

...si la vérité toute nue paraît sur le moment moins grande, moins noble ou moins intéressante que l'ornement imaginaire qu'on lui pourrait donner, la faute en est à nous qui ne savons pas encore distinguer le rapport toujours étonnant qu'elle doit avoir à notre être encore ignoré et aux lois de l'univers, et dans ce cas ce n'est pas la vérité qui a besoin d'être agrandie et ennoblie, mais notre intelligence.

Cuvinte care s'ar părea că nu sînt scrise de poetul cunoscut, pentru că ele lasă la o parte ispitele imaginației și ne îndeamnă să ținem înainte de toate samă de realitate, să recunoaștem adevărurile pe care ea le cuprinde și care nu opresc mai des luarea noastră aminte. Și totuși cînd Maeterlinck vine să ne dea acest capitol de istorie naturală, cînd ne împărtășește amănunte peste amănunte culese din ce a văzut singur sau din cărțile pe care le-a cetit, ne apare cu sufletul de poet așa cum îl știm de mai înainte. Cum altădată urmăria o imagine, acum urmărește sborul albinelor, cum subtilitatea îl ajuta mai înainte să prindă nuanțe sufletești rare ori să găsească asocieri de cuvinte evocative, tot ea îi vine în ajutor de data aceasta ca să pătrundă tainele vieții harnicelor sburătoare, și ea poet îl regăsim de asemenea cînd dela observații, ca de tratate didactice, se înalță la visiuni care deschid perspective largi, înfloresc oarecum gîndurile, lasă imaginației să completeze ceea ce pleacă dela cercetarea naturei. Și prin aceste visiuni vedem strecurîndu-se o filosofie a vieții, dar nu greoaie, cu insistența de a moralisa, ci discretă, ca sfaturi spuse în treacăt, ca sugestii din care fiecare să aleagă ce va voi. Cartea aceasta, pe care nu o închidem pentru ca să nu ne mai întoarcem din cînd în cînd la ea, se încheie cu cuvintele:

Les abeilles ignorent si elles mangeront le miel qu'elles récoltent. Nous ignorons également qui profitera de la puissance spirituelle que nous introduisons dans l'univers. Comme elles vont de fleurs en fleurs recueillir plus de miel qu'il n'en faut à elles-mêmes et à leurs enfants, allons aussi de réalités en réalités chercher tout ce qui peut fournir un aliment à cette flamme incompréhensible... Nourrissons-la de nos sentiments, de nos passions, de tout ce qui se voit, se sent, s'entend, se touche... Il arrive alors un moment où tout se tourne si naturellement à bien pour un esprit qui s'est soumis à la bonne volonté du devoir réellement humain, que le soupçon même que les efforts où il s'évertue sont peut-être sans but, rend encore plus claire, plus pure, plus désintéressée, plus indépendante et plus noble, l'ardeur de sa recherche.

Incheiere pe care nu o putea scrie decît un visionar senin, un spirit care iubind vieața, natura, găsește în ea și stimulente ale curiozității, și prilejuri de poetisare, de înviorare a sufletului.

Filosofie alături de poezie—mai multă chiar— a pus Maeterlinck și în acele pagini pe care le-a scris ca să ne ducă în lumea florilor, nu atît pentru ca să ne amintească farmecul lor, ci mai mult pentru ca să ne arate că ele au o vieață care se aseamănă cu a noastră, simt aproape ca și noi, așa că ne regăsim oarecum în ele și cînd ajungem să pătrundem tainele lor putem să înțelegem mai bine și unele înclinări ale noastre. O singură floare, ne spune Maeterlinck în cuvintele cu care în-

cepe *L'intelligence des fleurs*, ne face să ne gândim la ceea ce sîntem sau am voi să fim, e o pildă de viață trăită sau în așteptare :

...la fleur donne à l'homme un prodigieux exemple d'insoumission, de courage, de persévérance et d'ingéniosité. Si nous avons mis à soulever diverses nécessités qui nous écrasent, celles, par exemple, de la douleur, de la vieillesse et de la mort, la moitié de l'énergie qu'a déployée telle petite fleur de nos jardins, il est permis de croire que notre sort serait très différent de ce qu'il est.

Florile poartă în ele fatalitatea de a rămînea legate de pămînt, în nemișcare, și viața lor é în mare parte o luptă, o aspirație, am putea zice, pentru a învinge întru cîtva această încătușare, a cuceri puțin loc în lumina soarelui, cînd rădăcinile le țin înfipte în țărîină. Creșterea unei flori e un episod de eroism și cu atît mai mult ne face să ne gândim la așa ceva un arbore care are să înfrunte atîtea vijelii. O pildă de asemenea eroism care cu deosebire l-a impresionat pe Maeterlinck e aceea a unui laur centenar pe care l-a văzut într'o călătorie prin Provansa și pe care îl descrie foarte amănunțit, cu pasiunea celui care ține să cunoască tot ce întîlnește în cale — cum crescuse acolo acel laur, cîte lupte avusesse să ducă pentru ca să rămîină pe locurile aspre unde se înălțase, cîtă viață dîrză se păstrase în frunzișul lui, toate acestea sînt

povestite de poetul schimbat în naturalist cu o stăruință și cu amănunte ca și cum ar fi scris biografia unui prieten scump. Și viața acestui laur ne apare ca o dramă, ca un fragment din existența atîtora dintre noi :

On lisait aisément sur son tronc tourmenté et pour ainsi dire convulsif tout le drame de sa vie tenace et difficile.

Privind astfel lumea florilor și a arborilor, Maeterlinck o umanisează, o înfrățește cu sufletul său și, odată, într'un sbor al imaginației care pune iarăși în lumină firea sa de poet, vine să ne spună că ar dori să aibă totdeauna sub ochi înfrunzirile mîndre ca un simbol al energiei, al aspirațiilor în luptă cu împotrivirile :

Pour moi, je n'imagîne pas de paradis, ni de vie d'outre-tombe si splendide qu'elle devienne, où ne serait point à sa place tel magnifique Hêtre de la Sainte-Baume, tel Cypres ou tel Pin-parasol de Florence ou d'un humble ermitage voisin de ma maison, qui donnent au passant le modèle de tous les grands mouvements de résistance nécessaire, de courage paisible, d'élan, de gravité, de victoire silencieuse et de persévérance.

Ceva la fel am găsit în poesia lui Verhaeren (pag. 114), redat însă cu măestria versului și cu accente în care vibrează un suflet furtunos, mai aspru, pe cînd Maeterlinck pune ceva și blînd și naiv în visiunea lui.

Continuînd deducțiunile sale filosofice din observarea naturei, Maeterlinck vine în ulți-

mele pagini în care vorbește despre flori să exprime un gând spre care a fost dus după ce a străbătut grădinile și cîmpiile, gând care i se pare că e un indemn cuminte pentru cum trebuie să ne privim pe noi înșine și să înțelegem viața :

Nous avons mis longtemps un assez sot orgueil à nous croire des êtres miraculeux, uniques et merveilleusement fortuits, probablement tombés d'un autre monde, sans attaches certaines avec le reste de la vie, et en tout cas doués d'une faculté insolite, incomparable, monstrueuse. Il est bien préférable de n'être point si prodigieux... Il est bien plus consolant d'observer que nous suivons la même route que l'âme de ce grand monde, que nous avons mêmes idées, mêmes espérances, mêmes épreuves et presque—n'était notre rêve spécifique de justice et de pitié—mêmes sentiments. Il est bien plus tranquillisant de s'assurer que nous employons, pour améliorer notre sort, pour utiliser les forces, les occasions, les lois de la matière, des moyens exactement pareils à ceux dont elle use pour éclairer et ordonner ses régions insoumises et inconscientes.

Se vede și de aici cum iubirea pentru natură nu e redusă de Maeterlinck la o contemplare admirativă, ci se ridică la înalte considerațiuni și la o filosofie senină care ne amintește filosofia celor din vechime cînd și ei căutau, în apropieri de eternitatea în ne-fîrșite prefaceri, îndrumări pentru viață, învățături înțelepte care să dea sufletului liniște și puterea de a se stăpîni.

Printre observatorii pasionați ai naturei, arătînd în același timp însușiri de poet și lăsînd

să se desprindă o filosofie din descrierile pe care ni le dă, nu putem să nu amintim pe un scriitor care, deși încă puțin cunoscut—numai în anii din urmă a publicat vre-o două volume—, aduce o notă de care trebuie să ținem samă, apare cu o originalitate bine reliefată.

Intr'un șir de povestiri îmbinînd realul cu imaginarul Louis Pergaud a ținut să ne transporte în lumea și sălbatică și misterioasă a viețuitoarelor care trăesc prin codri, și această alegere de subiecte literare, cu toată factura specială în care sînt tratate de autor, nu ne îndepărtează prea mult de ceea ce am găsit și la alți scriitori de azi. Vedem și de data aceasta un fel nou de a înfățișa viața care se desfășură în jurul nostru, o transpunere în literatură a sentimentului de largă simpatizare cu ceea ce pare întru cîtva strein de noi, și, în același timp, arta de a dramatiza elementele din natură, făcîndu-le să apară cu o viață identică cu a noastră, de unde rezultă un fel de comunitate sufletească spre care sîntem duși, cu sugestii de adîncire a psihologiei noastre și de meditații asupra vieții în general. Din seria de povestiri publicate de Pergaud în *De Goupil à Morgot* și *La revanche du Corbeau* să alegem pe una din cele mai simple și mai caracteristice, *Le fatal étonnement de Guerriot*, pentru ca

să vedem genul cultivat de dînsul și sufletul pe care știe să-l pună în descrieri care pleacă din aceeași stăruință de a cunoaște natura, din aceeași dragoste pentru ea pe care le-am văzut și la alți scriitori... Prin arborii unei păduri o veveriță aleargă mereu, ascuțindu-și ochii, uitîndu-se cînd la dreapta cînd la stînga, și plimbîndu-și coada cu cochetării, ca și cum ar purta o trenă sau un panaș :

...content du jour et de la vie, il sautait de branche en branche, tout son corps roux au vent, °giclant éperdûment comme une large étincelle de feu au moindre choc qui émouvait l'arbre sur lequel il se trouvait ou comme une gerbe lumineuse que les pas du soleil auraient fait rejailir des flaques miroitantes des frondaisons.

Pînă să ajungă să cunoască mai bine lumea în care se găsește ea are curioșități care o fac să sară din loc în loc ca să vadă mai de aproape ce i se arată, are mirări naive, cum i se întîmplă într'o zi cînd aude cîntînd o mierlă și uitîndu-se de aproape o vazu în tu-fiş ca o apariție gravă și întunecată :

Qu'est-ce que pouvait bien vouloir cet ordonnateur, austère, au frac éternellement correct, des concerts printaniers à cette heure du jour ?

Odată însă curioșitatea îi fu fatală. Pe unde rătăcia sglobie, fără griji, într'o zi se furișă un vînător și, oprindu-se în fața ei, îndreptă pușca într'acolo. Ea se uită lung, neînțelegînd ce putea să însemne aceasta, se

gîndi o clipă să fugă, dar pe urmă se răzgîndi, nebănuind că ar putea să i se întîmple ceva :

Il aurait voulu fuir et ne voyait point de danger. Il sentait pourtant quelque chose d'angoissant qu'il ne comprenait pas, qui pourtant le menaçait et le liait à cet assemblage étrange que ses yeux ne pouvaient plus quitter, fascinés qu'ils étaient par ce trou fixe et sans paupière...

Guerriot sent sa tête qui ne pense plus! Il faut fuir, fuir! Brusquement il va secouer ce charme, tenter le geste, esquisser l'élan. Trop tard! Un immense éclair rouge jaillit de l'œil vide, un saisissement plus grand et plus fou perce le petit crâne bossué et cingle sous le poitrail blanc le cœur chaud de la pauvre bête qui sauta et dégringola sur le sol, encore aux dents la grosse noisette jaune déchaulée, qu'elle serrait plus fort entre ses petites mâchoires raidies par l'étonnement suprême de la mort.

Descriere care ne înduioșează în felul ei, pentru că moartea acestei biete veche Guerriot e o mică dramă din lumea animalelor care ne face să ne gîndim la alte drame, la întîmplări din viața noastră, care pun un sfîrșit trist, neașteptat, unde surîdeau vioiciunea, naivitatea încrezătoare.

Cu același dar de a descrie viu ceea ce se petrece în desișurile codrilor Pergaud ne-a dat alte bucăți în care nota realistă — aspră uneori sau chiar brutală — se asociază cu invențiuni ale imaginației, dar fără să pară forțate, fără să ne ducă spre ceva ce ar fi nefiresc, pentru ca să avem revelația unei lumi

pe care ne-o închipuim de obicei prea elementară, prea puțin interesantă ori respingătoare: vedem acolo fiare și păsări mîinate de pasiunile ale noastre, avînd simpatiile și antipatiile lor, întovărășindu-se sau luptînd cu un anumit gînd, urmărind cu ingeniositate cîte o țintă, inventînd stratageme, complotînd criarătînd generositate și avînd chiar morala lor, răsplătind ori pedepsind cu înverșunare ceea ce e făptuit într'o împrejurare sau alta. Aceasta ne-ar face să vedem în prosa lui Pergaud o încercare de a reînvia sub o altă formă, modernisată, fabula. Am greși însă, pentru că nu se vede nicăeri că dînsul ar fi avut această intenție și, de altă parte, avem de a face cu un gen care, cu toate asemănările aparente, se îndepărtează mult de acela al fabulei. Pergaud pune în acțiune animalele nu urmînd ceva convențional, recurgînd la un expedient literar, ci din dorul pe care-l are de a cunoaște viața lor, din înclinarea de a simpatiza cu alte ființe decît noi, dintr'o exuberanță de sentimente umanitare. Povestirile lui nu sînt, de altă parte, ceva didactic, literatură scrisă anume în scopul de a moraliza. Dacă un fel de morală se conturează din asemenea povestiri, ea vine pe al doilea plan, derivă subsidiar din aspectele vieții care ne sînt prezentate. E, de altfel, în caracterul li-

teraturei nouă, a celei direct simboliste sau ramificîndu-se din ea, de a nu urmări anumite tесе, de a nu căuta să pledeze în favoarea unor principii de morală. Ceea ce se desprinde din ea ca filosofie, ca orientări pentru viață, e numai ceva secundar, e ca un reflex al concepțiilor estetice care stau la baza ei, pentru că, după cum am relevat în altă parte (pag. 33), orice formulă estetică, orice creațiune artistică au prin ele înseși un înțeles moral, pot fi derivate spre interpretări în legătură cu anumite concepții despre viață, și aceasta vom avea prilejul să o constatăm și alteleori în cursul cercetării literaturei nouă.

Atît la Pergaud, cît și la Maeterlinck, în scrierile la care ne-am referit, punctul de plecare și nota dominantă e interesul viu pe care-l arată pentru natură, pasiunea cu care se îndreaptă spre ea ca să o observe, să surprindă o parte din tainele ei, neuitînd să pună și poezie în scrisul lor — la Pergaud vedem chiar multă fantasmă, care însă nu vine să altereze prea mult fondul real, așa încît să nu-l mai recunoaștem și să nu păstreze puterea lui impresionantă. Cetîndu-i, rămînem cu convingerea că dela clasicii din vechime niciodată ca în vremea de acum nu s'a transpus în literatură un fond mai bogat de realism, plecînd dela o observațiune pătrunzătoare și pasionată a naturei — de realism

idealizat în același timp prin coloratura de poezie ce i s'a dat și care-l ridică deasupra celui pe care-l găsim la naturaliști, care, cum am mai amintit, cu toată stăruința lor de a ne da o literatură mai apropiată de viață, rămân departe în această privință, pentru că au exclus din ea farmecul poeziei, avântările spre seninătățile înviorătoare.

Dacă la Maeterlinck și Pergaud cultul pentru natură apare atât de pronunțat și celui dintâi i-a dat chiar îndemnul să scrie cărți de doctrină naturistă, aceasta denotă o accentuare a predispozițiilor proprii scriitorilor noi. Chiar aceia care s'ar părea că s'au izolat mai mult în visurile lor, au trăit departe de lumea concretă, ne arată că nu au disprețuit contactul cu realitatea, au comunicat cu ea pentru ca să îmbogățească inspirația lor, și urmele acestei fraternisări cu natura le putem recunoaște chiar atunci când ele nu sînt direct exprimate. Poezia lui H. de Régnier, oricît de abstractă, de eterată, ni se înfățișează, cuprinde un fond de mult realism, de impresii culese din atingerile cu lumea exterioară — adeseori chiar numai imaginile sale poetice vin să dea dovadă de aceasta, pentru că pe lîngă subtilitate, pe lîngă darul remarcabil de a găsi înrudiri de nuanțe, identități sugestive între forme părăind de tot îndepăr-

tate, ele trădează și un spirit viu de observație, aptitudinea de a nu rămînea strein de natură. Tot astfel se presintă și poesia lui Ch. van Lerberghe, care și mai mult decît H. de Régnier era înclinat spre reverii, spre contemplări extatice: ea e străbătută de fiorii vieții larg împărtășite, de încîntarea în fața privilegiilor fermecătoare, de adorațiunea forțelor naturii. Această viziune realistă, alături de aceea care e o aspirație continuă, un sbor spre cuceriri idealiste, e o notă caracteristică a literaturii nouă și oricine o poate ușor constata dacă nu se lasă influențat de critica superficială ori neînțelegătoare care și astăzi persistă să denatureze valoarea acestei literaturi.

Aceia care au făcut procesul simbolismului i-au adus totdeauna, printre altele, două învinuiri: disprețul pentru izvoarele sănătoase de inspirație, cultivarea exclusivă a artificia-lului, îndepărtîndu-se de viață, de atingerile cu natura¹; o înțelegere prea elementară a

1. Cei care cu deosebire au făcut din aceasta un cap de acuzăie simbolștilor sînt „naturaștii“, în frunte cu Saint-Georges de Bouhélier care într'un manifest publicat în *Le Figaro* (1896) și în alte scrieri gășia că adversarii săi se mîrginise numai la „mysticités factices“. Campania „naturaștă“ pleca și ea dela închipuiri și denaturări, așa că nici nu a putut avea ecoul pe care-l doria, cu presupțiunea că vine să regenereze literatura, cînd această regenerare era un pnnct cîștigat de alții și pe căi mai largi, nu cu o formulă prea unilaterală.

apropierii de realitate, reducerea ei la înregistrări cu totul simple, la emoțiuni rudimentare, la „sensiunea brută“.¹ Deci unii au acusat simbolismul că a lăsat cu totul la o parte inspirația din natură, alții, atenuînd această acușiune, au găsit că e prea puțin ce ne-a dat el, o poezie cu totul săracă față de aceea a altor epoci cînd scriitorii au cîntat natura.

Și o acușiune și cealaltă cad în urma analizei pe care am făcut-o și din care reiese că la simboलिști sentimentul naturei nu numai că apare foarte puternic, dar și evoluat, ducînd la o concepție înaltă, transcendentală, mistică, la un pantesim nuanțat în diferite chipuri, după predispozițiunile proprii fiecărui scriitor².

1. Expresiunea aceasta e a lui H. Clouard, *Les disciplines*, 173, care, voind să apere tradiția clasică franceză, a făcut simbolismului un rechișitor tot așa de nedrept ca și altele care nu sînt spre cîntea criticei contemporane (v. și răspunsul său la ancheta publicată de E. Henriot, *A quoi rêvent les jeunes gens, enquête sur la jeunesse littéraire*, Paris, 1913, 53 urm).

2. Deși unii din scriitorii la care ne-am referit mai sus nu sînt socotiți ca propriu zis simboलिști ori au contestat singuri că au fost influențați de ei, alăturarea lor la aceștia nu este arbitrară, pentru că și ei s'au dezvoltat în atmosfera creată de mișcarea simboलिștă și, oricît ar tăgădui uneori, îi dătoresc ceva, chiar mult, și din punctul de vedere care ne preocupă aici. Cu privire la Paul Fort, de exemplu, știm că

De altfel, chiar dela început simboliştii au lămurit atitudinea lor în această privință, au arătat că estetica lor nu este așa de mărginită cum părea celor mai mulți. În manifestul pe care l-a publicat Jean Moréas în *Le Figaro* (18 sept. 1886), pe cînd era unul din promotorii simbolismului — mai tîrziu știm că l-a părăsit—dînsul spunea că poezia simbolistă nu ține să rămînă în marginea vieții, ci caută să reînnoască procedeele de redare a ei,

a fost unul din participanții entusiaști la afirmarea curentului simbolist, cu toate că mai tîrziu a căutat să apară ca „un independent“; chiar criticii care țin să-i recunoască această independență nu pot contesta ce datorește înriuririi simboliste — cum e cazul lui G. Duhamel care, în *Les poètes et la poésie*, 1914, 200, se exprimă astfel: „Certes, il est bien de cette époque où le besoin de réformes techniques s'est fait effectivement sentir: cette forme curieuse qu'il a décidé d'adopter en témoigne. Certes, il a, comme les poètes du symbolisme, substitué à l'ancienne notion du sujet poétique traité cycliquement, la notion du *mouvement poétique*, de l'état poétique, de la phase lyrique développée comme une mélodie plutôt que comme un plaidoyer“. Chiar Francis Jammes, care pare că se deosebește mult de simboiştii, nu poate fi izolat de ei, cum a recunoscut-o și A. Barre cînd îi dă un loc în cartea sa *Le symbolisme*, 293, arătînd astfel legăturile lui cu simboiştii sau, mai curînd, cu precursorii lor: „L'ingénuité apparaissait à Rimbaud comme un des éléments de la rénovation poétique. Elle est pour Jammes le principe même de la poésie... A exagérer le principe de Verlaine et les enseignements de Rimbaud, Francis Jammes a peut-être renouvelé l'élégie“.

să nu se oprească la „descripțiunea obiectivă“, și ce înțelegea prin aceasta se vede din cuvintele pe care le adăuga mai departe: „dans cet art, les tableaux de la nature, les actions des humains, tous les phénomènes concrets ne sauraient se manifester eux-mêmes: ce sont là des apparences sensibles destinées à représenter leurs affinités ésotériques avec des Idées primordiales“. În felul acesta se enunța ceea ce aveau să realizeze simbolistii, adică o artă care nu e numai „un colț din natură văzut printr'un temperament“, ori numai o redare a impresiilor asupra retinei, o exteriorizare a voluptății plastice, cum au înțeles-o alții, ci o comunicare vie cu lumea exterioară pentru a pătrunde în tainele ei, o înfrățire mistică oarecum cu ea, plecând dela conștiința că efluvii bogate se înalță din tot ce ne încunjură și ducând la o exaltare de înalt lirism, cum și la o viziune de abstracțiuni luminoase, de revelații înseninătoare.

Ce am reprodus din manifestul simbolist tipărit de Moréas vine să rectifice și o altă părere eronată pe care au împărtășit-o mulți și pe care o întâlnim mai în urmă într'un studiu critic al lui A. Séché. Publicând, în 1913, *Les caractères de la poésie contemporaine*, la pag. 186 A. Séché se exprimă astfel: „Le goût pour la vie par quoi se distingue

la jeune poésie, un symboliste aura été l'un des premiers à l'introduire dans ses vers. Je veux parler de M. Francis Vielé-Griffin. Ce goût de la vie, peut-être le devait-il à ses origines. M. Vielé-Griffin est américain. L'Amérique ne passe pas précisément pour le pays du rêve et de la nonchalance". Curioasă explicație și chinută interpretare a operei simboलिष्टilor, cărora vedem că Séché le recunoaște ce alții le contestă. Lăsînd la o parte afirmația, inexactă, că dintre simboलिष्टi Vielé-Griffin ar fi adus cel dintîi „le goût pour la vie“, e o prea ușoară părere să crezi că din spre America ar fi pătruns în poezia simboलिष्टă francesă ceea ce e dat ca în contrast cu reveriile, cu „la nonchalance“. Poezia simboलिष्टă francesă nu avea nevoie de asemenea inoculare streină, cînd singură, ca și alteori, putea să se îndrumeze spre o inspirație firească, modificînd-o însă după concepții nouă—și, pe urmă, tot ce am arătat pînă aici des-minte bizara și inutila presupunere a lui Séché.

Se poate vedea acum ce nedreaptă acușatie s'a adus scriitorilor noi și cît de superficial au fost judecați cînd s'a spus că rămîn refractari la ce a cutremurat sufletul poeților de altădată, că se mulțumesc cu motive sărace

și caută efecte în sonorități, în podoabe de cuvinte care nu ascund nici o concepție superioară. Cît de leneșe sînt mințile să recunoască adevărul și cînd e vorba de literatură...

INDREPTĂRI

Cea mai mare parte din acest volum s'a imprimat în timpul absenței mele în streinătate, așa că nu am putut supraveghia cu mai multe corecturi tipărirea lui — de altfel, în condițiunile în care se tipărește la noi chiar cînd pui cea mai mare grije nu poți avea niciodată mulțumirea paginilor fără greșeli.

Dintre erorile de tipar care s'au strecurat înșir aici numai pe acelea care au alterat prea mult textul.

La pag. 7, rîndul 16, să se cetească : se.

La pag. 14, rîndul 16, să se cetească : să spunem că.

La pag. 25, rîndul 7 de jos, să se cetească : umanismul.

La pag. 27, rîndul 1, trebuie cetit : apără.

La pag. 32, rîndurile 5-4 de jos, să se cetească : artificială.

La pag. 49, rîndurile 5-4 de jos, să se cetească : , la acel sonniferismo.

La pag. 50, rîndul 14, să se cetească : Borgese.

La pag. 52, „ 2, să se cetească : Darío.

„ 52, „ 4 de jos, să se pună ghilemele înainte de : nici.

La pag. 54, rîndul 1, să se cetească : Darío.

„ 54, „ 9 de jos „ „ vine.

„ 56, „ 11 „ „ In Portugalia.

La pag. 56, rîndul 2 de jos, să se cetească : v. cartea, cu

La pag. 57, rîndul 2 de jos, să se cetească : *Por*

CUPRINSUL

PREFAȚA	V
LITERATURA ȘI CONFLICTELE DE RASĂ ÎN URMA RĂZBOIULUI	I
CUM TREBUE PRIVITĂ LITERATURA ULTIMELOR DECENII	19
SUFLETUL LATIN ȘI IDEALISMUL NOU	45
SCRIITORII NOI ÎN FAȚA NATUREI	61

**VERIFICAT
2017**

**VERIFICAT
2007**

**BIBLIOTECA
CENTRALĂ
CĂRĂBĂNEȘI
- TI**

8,

114

Institutul grafic «LUCEAFĂRUL» Soc. Anon.
BUCUREȘTI

VERIFICAT

1997